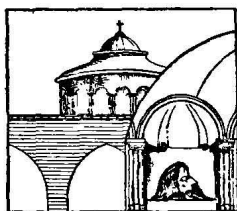

ՍԻՈՆ
Կրօնական Գրական
Բանասիրական

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏ. ԵՐՈՒՍԱԿԷՐԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ
ԵՐԶԱՆ 1960

ԼԳ.
ՏԱՐԻ

«سِيُون» مجلة أرمنية شهرية، دينية، أدبية، ثقافية، للغة والبيان

"SION," an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology
Printed in JERUSALEM

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ		281 և
— Մուրին մեջեն		289
ԿՐԹՆԱԿԱՆ		
— Վարագայ խաչը	Ե.	293
— Սիմոն Կիւրեանցի	Խ. Ճ.	294
ԿԱՆՈՆԱԳԻՏԱԿԱՆ		
— Վարդապետութեան աստիճանները Հայ Եկեղեցւոյ մէջ	ՄԱՅԱՍ	295
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ		
— Տեսիլ 10 Դեկտ. 1957ի, Ամման	ՎՏԱՐԱՆԴԻ	300
ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ		
— Սմբատ Սպարապետի Տառեգիրքը	Ն. ԵՊՈ. ԾՈՎԱԿԱՆ	304
ԵԿԵՂԵՑԱ — ՊԱՏՄԱԿԱՆ		
— Եկեղեցւոյ միութեան վերաբերեալ տեսութիւններ	Թրգմ. Մ. Ա. Օ.	306
ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆ		
— «Լիակատար Քերականութիւն Հայոց Լեզուի Համեմատութեամբ 562 Լեզուներին»	ԱՆՈՒՇԱԽԱՆ ՎՐԴ. ԶՂԱՆՆԵԱՆ	309
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆԴԵՐ		
— Կարմիր վաճի — Ս. Նշան	} Ն. ԵՊՈ. ԾՈՎԱԿԱՆ	313
— Խորհրդարի վաճի		314
Մուսուլմանի ճազմապօր երեկ եւ այսօր		316
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ		
— Վարդապետական գաւազանի օրհնութիւն		319
— Եկեղեցական-Բնական		319
— Պատեօմական		320

ՍԻՈՆ -ի Տառեկան Բաժնեգիրքն է՝
բոլոր երկիրներու համար՝ Անգլ. Շիլին 20

Redaction of the Armenian Monthly SION
Armenian Patriarchate,
P. O. B. 4001
Old City - Jerusalem
Via Amman (Jordan)

—≡ Մ Ի Ո Ն ≡—

Լ.Դ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1960

◀ Նույնքեր ▶

Թիւ 11

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Մ Ո Ի Թ Ի Ն Մ Է Ջ Է Ն

Պէտք է ընդունիլ թէ տխուր, շատ տխուր եղաւ Երուսաղէմի Հայոց Վանքի նախընթաց չորս տարիներու պատմութիւնը: Չարիքը զոր գործուեցաւ կրնար դարմանուիլ, ցեխը զոր գոյացուցին կրնար մաքրուիլ, վատուածիւնները զորս ի գործ դրուեցան կրնային ներուիլ, եթէ այս արարքներու տրտում հեռոսները ամենադոյզն չափով զիտակցէին իրենց ըրածներուն, և իբրև մարդ, իբրև հայ և եկեղեցական, կարենային ապաշաւով ու սարսափով տեսնել իրենց պարտուած պատկերը այն ցեխոտ շուրին մէջ, զոր գոյացուցին: Սակայն յաւիտենական է խօսքը հայ մատենագիրին, «Խոզի հարսնացելոյ կոյսլուր բաղանիս»:

Հակառակ այս իրողութեան, իրենց տրտում այս արարքներուն ի հաշիւ պատուհասուածները կը յանդգնին տակաւին անպատկառօրէն ուրիշներու վերագրել այն բոլորը՝ զորս իրենց գործը եղաւ և կը մնայ: Չենք զարմանար դերակատարներու այս հոգեվիճակին համար, ի վերջոյ ամէն մարդու տրուած չէ այս աշխարհէն մեկնելէ առաջ, իր ձեռքերովը լուալու իր պոտտութիւնները: Սակայն չենք կրնար ներել մարդոց որ, այս բոլորէն յետոյ, ժպրհէին արդար և իրաւագրկուած նկատել ինքզինքնին և երեսայական հնարամտութեամբ ջանալ ուրիշներու ուսերուն բռնցնել գործադրուած արարքներուն պատասխանատուութիւնը:

Հասարակաց մտածումը, չորս տարիներ շարունակ, զիծէն դուրս հանող այս ձեռնածուները այսօր ելած են աղաղակելու թէ ինչո՞ւ վերաքննութեան կ'ենթարկուի անցեալը, ուր կը հանգչին այն բոլոր մեղքերը, զորս պահ մը ուրիշներու վերագրել ուզեցին: Տխրօրէն երջանիկ է մտածումը, մենք ալ մեր կարգին պահ մը տխրօրէն երջանիկ զգացինք ինքզինքնիս որ պիտի կրնայինք մոռացութեան տալ այս ամէնը: Սակայն պատուհասուածները վայրկեան մը իսկ չզգաստացան, ընդհակառակն նոր թափով մը շարունակեցին իրենց դաւերը այս նուիրական Հաստատութեանը դէմ, որուն իրաւունքներն ու շահերը անձերով չեն պայմանաւորուիր:

Որինաւոր Տեղապահի Վանք վերադառնալէն անմիջապէս յետոյ, Հաստատութիւնը տարիներով Արշակաւանի վերածող այս տխրահռչակներու առաջին գործը եղաւ սառեցման ենթարկել Հաստատութեան անունով զսոսազան

գրամատուներու մէջ եղած բոլոր գումարները՝ երկրորդ, Ամերիկայի Մանհատըն Զէյս գրամատուէն փախցուցին քանչորս հազար տոլարի գումարը, որուն մաս կը կազմեն Հ. Բ. Բ. Միութեան կողմէ Մեյքոնսեան կտակով՝ Ս. Աթոռոյ տարուէտարի վճարուող գումարը, ինչպէս նաև Ամմանի և Ջարքայի դպրոցներուն եղած կրթական յատկացումները՝ Վանքի հաշուոյն եղած այս գողութիւնը մին է այն բազմաթիւ գողութիւններէն, որոնք շուտով և ճշգրտած տեղեկագիրներով պիտի ներկայացնենք հանրութեան:

Պաշտօնական այս գողութիւններուն նորէն պիտի չուզէինք անգրադառնալ, եթէ բարոյականի անհնորհք քարոզիչները Խորայէլ երթալով, տակաւին քանի մը ամիսներ առաջ, չփորձէին հոն նոր Պատրիարքութիւն մը հիմնելու դաւը, այս ուղղութեամբ համոզել փորձելով Խորայէլի կառավարութիւնը: Ամբաստանութիւն չէ որ կ'ընենք, վասնզի ունինք մեր տրամադրութեան ներքեւ այս վատշուէր դաւին բոլոր փաստաթուղթերը, որուն իր կենդանի վկայութիւնը կրնայ բերել եաֆայի այդ օրերու Տեսուչը, այս դաւի ցաւազար գործակիցներէն մին, տխրահռչակ անհնորհքին հետ միասին: Տակաւին չենք խօսիր փեւզար այն փորձերէն, որոնցմէ իւրաքանչիւրը առանձինն դաւ մըն է այս Հաստատութեան նկատմամբ գործուած, իսկ բոլորը միասին՝ անորակելի ոճի մը, որուն պիտի չկրնային հանդուրժել ամենէն աղարտուած հոգիներն անգամ:

Հետևաբար կը հարցնենք բոլոր անոնց՝ որոնք խիստ բարեմբսորէն, անձնական նամակներով և գրութիւններով, անպատշաճ կը գտնեն Ս. Աթոռոյ պաշտօնաթերթին մէջ հրատարակուող «Ներուսաղէսի Տագնապը» յօդուածաշարքին արտայայտութիւնները, թէ կարելի՞ է լռել և թէ մանաւանդ մերն է յանցանքը երբ կը ստիպուինք ըսել բաներ, որոնք քրիստոնէութեան մը հաշուոյն չէ որ կը գրուին, ոչ ալ ինքնապաշտպանութեան նպատակաւ, այլ հերքումներ են եղլերուաբաղային այն յերիւրանքներուն, զորս բռնազրուիչներու խմբակը, չորս տարիներ շարունակ թոյլ տուաւ ինքզինքին, «Սիրն» էլներով և զոց ու բաց թողած կողմերով, մոլորեցնելու Յորդանանի և Սփիւռքի մեր հանրային միտքը, տխուսաւոր ու անխիղճ սանձարձակութեամբ:

Ո՛ւր էին այսօրուան բարեմբսները, երբ եկեղեցւոյ զանգակներուն հրաւերով, իրենց սեռին պատկառանքը ոտնակոխած կ'իններ, պղտոր թեղաբրութիւններու ներքեւ դարձող դպրոցական անմեղ մանուկներ, կաշառուած ամէն դասակարգէ եղկելիներ, փորի և պոչի ցաւէն տառապող չարամիտներ, բիրերով ու զէնքերով զինուած Վանքին դուռը կը հանուէին, հայրուհներ. արձակելու և սպառնալիքներ ընելու մարդոց հասցէին, որոնց միակ մեղքը հանդուրժել չկարենալն էր այս անուրբ և շրջուած եղբերգութեան: Ո՛ւր էին, այդ օրերուն, մեր ազգային բարոյականի նախանձախնդիրները, ո՛ւր էր մեր մամուլը, որ ընդհակառակն, առանց հատուածական խտրութեան, իր ամբողջական մասնակցութիւնը կը բերէր այս կատակերգութեան, եղկելի և պղտոր հաշիւներով:

Չենք զբաղիր նեղափառ չարագործներով, ոչ ալ աժան գնուած պնակալէզներով, որոնցմէ ոմանք մինչև այսօր իրենց աղտոտ բերանները բաց կը պահեն դեռ նետուած ու նետուելիք ոսկորին համար, շարունակելով իրենց կաղկանձը: Չորս տարիներ շարունակ, նմաններու խժալուր ոռնոցներու մէջէն

արհամարհանքով անցնող անցորդը՝ չի խանգարուիլ յետաձագ քանի մը քոթոթններու հաշիւէն, ոչ ալ անոնց ծիծաղելի սպառնալիքներէն, թէ պիտի շարունակեն իրենց հաշիւը, ապացուցելու թէ հաշիւ ղիտեն։

Տակաւին կան ուրիշներ, որոնք բարոյականի, սրբութեան և եկեղեցիի նուիրականութենէն կը ճառեն, առանց ճիշդ կերպով հասկնալու անոնց իմաստը։ Նախանձով ու թոյնով լեցուած մարդեր, որոնցմէ մին մանաւանդ, հակառակ որ նուիրական Ռթոռի մը վրայ է պազած, ինքզինքը ամենագոյնիկ միջնորդի մըն է վերածել աշխարհի օրէն ի վեր, երբ մարդիկ իրեն զլացան Անթիքիսի Կաթողիկոսական Ռթոռը, ինք որ քառասուն տարի շարունակ այդ Աթոռին գահակալը ընտրողներու ձեռքին էր նայած, փառքի մուրացկանի անհուն թշուառաճառութեամբ։ Ձառամած ու ցնդած այդ նենգամիտը, որ ուրիշներուն խելք բաժնելու իր եղկելիութեանը մէջ գտնելէ վերջ իր պատուհասը, տակաւին չ'ուզեր զիտակցիլ իր արարքներու չարաղէտ տրամութիւններուն և կը շարունակէ ըսել ու ընել բաներ՝ որոնք թէև ընտել իր թշուառ մաքրին ու ճիշդ հասակին, բայց շատ վար կը մնան իր հանգամանքէն։ Շերուստդէմի Տաղնապը՝ յօդուածաշարքին մէջ մեր տրամադրութեան ներքե եղող և իր կողմէ ստորագրուած փաստաթուղթերով, հայերէն և թուրքերէն, պիտի արժեւորենք Հայ եկեղեցւոյ այս անպէտ կուրաղիին մաքրին ու հասակին չափը, երբ տեղն ու ժամանակը զայ մեր ըսելիքին։ Հոս անցողակի միայն կ'ուզենք ըսել իրեն և նմաններուն, որ թող շատ առաջ չերթան, որովհետեւ մենք մեռելները անգամ մը ևս մեռցընելու արուեստը ղիտենք։

Յետոյ թող ամէն մարդ ղիտնայ թէ մեր ըրածը այս էջերուն մէջ ուրիշներ նախատելու և ինքզինքնիս արդարացնելու փորձ մը չէ, ոչ ալ գործուած չարիքները ուրիշներուն վերադրելու աժան աճալարաութիւնը, այլ ըսելու միայն ճշմարտութիւնը, որքան ալ դառն ըլլայ անիկա, փարիսեցիութեան պատմուճանը մեզի հազցնել ուղղողներուն համար։ Վէճըը ծածկելով չի բուժուիլ, հանրային բարոյականի նշգրալը պէտք է կատարէ իր դերը, երևան հանելու իրական պատասխանատուները։ Մենք անոնցմէ չենք որ կրնան ազդուիլ ու մանաւանդ սաստուիլ, լրագրային, շատ յաճախ, անմիտ կամ վարձուած բարբառնալիքներէ մեզի համար կարեւորը փաստն է, և մենք ունինք այդ փաստերը. ահա թէ ինչչու աշխարհ կարծր ու խիստ են մեր արտայայտութիւնները։

Գիտենք թէ այս ասիւրներ ընթերցումը անթարգմանելի սարսուռներով պիտի լեցնէ հոգիները անոնց՝ որոնք պահ մը կարծեցին թէ կարելի էր ամէն բան ընել և անպատիժ մնալ, թող վստահ ըլլան թէ չենք ասեր ղիտենք, որովհետեւ իրենց շինծու և արուեստական բարեպաշտութիւնը և փայտոյիլային հնարամտութիւնը մեզ չի հիացներ, ոչ ալ իրենց ձայներու դողդոջուն ստութիւնը՝ միամիտներու ականջներուն սալմոսերգուած։ Միւս կողմէն սակայն չենք կրնար հանդուրժել կեղծիքի արհեստաւորները, յարուած խաչագողները, ամբօրին միատուութիւնը շահագործող աճալարները, աներես իմաստականները, և մութին մէջ պահուրտող նենգութեան ու սաղբանքի գործակալները։

Չուր ջանք և ապարդիւն ճիգ է պայքարը որ կը փորձուի տարուիլ պայքարէն յետոյ։ Իմաստէ գուրկ էր ան երէկ և զոյութեան իրաւունք չի կրնար

ունենալ այսօր: Անոնք նոյնիսկ, որոնք իրենցմէ խուսափող փառքի մը ետեւէն հե ի հե վազելէն վերջ, իրենց զլխուն կործանած տեսան ու զգացին իրենց բոլոր երազներուն շէնքը, ակամայ հաշտուած կը թուին ըլլալ եղածին հետ: Պայքարը այժմ մնացած է նենգամիտներուն և պնակալէզներուն, որոնք միշտ խնձոյքի աւարտումէն յետոյ կուգան խնդրելու իրենց բաժինը: Խօսք չունինք մարդկային զգացումէ գուրկ այս եղկելիներուն, որոնք կրնան պայմանաւորուիլ ինքզինքնուն հետ, այսինքն զիտակցօրէն ընդունիլ, թէ կարելի է բարոյական ամէն հարց կամ դէպք տարբեր անկիւնակէտէ զիտել ու կշռել, այսինքն պարզապէս հաշտուիլ հոգեկան արկածախնդրութեան մը հետ, իմաստութիւն նկատել յարմարցնելու իրենց խիղճը դէպքերու ընթացքին կամ պահանջքին և պարագայապաշտութեան ամենէն գէուած մտածութեանով խելգիլ պատուոյ, համոզումի և նկարադրի ամէն անկեղծութիւն: Այդպիսիներէն մին կը թուի ըլլալ Պէյրութի զարշէլին, որ ժամանակէ մը ի վեր իր սրունգներուն վրայ սաղապածիմ օրօրունելով, Պէյրութէն Հայաստան, Փարիզ և այլուր կ'երթնակի, Կաթողիկոսներէն և հարուստներէն խնդրելու իր ժամուցը: Եթէ իր հաջողը շարունակելով կը կարծէ թէ կրնանք զինքը հաշուի առնել, յօդուած գլուխ հազար հինգ հարիւր թուղթ վճարելով իրեն, ինչպէս կ'ընէին նախկին իշխանութեան մեկենասները, չարաչար կը սխալի: Մենք վճարուած հաշիւներուն հոշոտ մը կ'ըսենք ու կ'անցնինք: Մնացեալը իրենց զիտնալիքն է:

Իբրև վերջաբան մեր այս տողերուն և իբրև յառաջաբան ժերուսպէմի Տաղնապը՝ յօդուածաշարքին, կը յայտարարենք, փոխ առնելով Փարիզի ծանօթ մատարականներէն մէկին խօսքը, զինքը դատել փորձողներուն ուղղուած: Ինք կը թքնենք բերանը անոր, որ մեղի բարոյականի դասեր կը փորձէ տալ, և մեր թուքը դիւրին չի չորնար: Աւելին՝ ժերուսպէմի Տաղնապը՝ յօդուածաշարքը հանգրուան առ հանգրուան պիտի շարունակուի, փաստերով ու տուեալներով երևան բերելու, ա) Նիւթական զոլութիւնները արքեպիսկոպոսներու: Բ) Եպիսկոպի դաւադրութիւններն ու զրպարտագրերը այժմ խմբակին, որուն անգամները ի գուր կը գալարուին ինքնարդարացման անհիմն շոշորթարանութիւններով, թակարդ ինկած տղուէներու նման: Անարգութեան մէջ արգոհատանք հրաւիրող այդ ցաւազարները տակաւ պէտք է ըմբռնեն իրենց արարքներուն անմարդկային զարշէլութիւնը: Գ) Աթոթալի զիլուսները արժեմ ու չարժեմ մարդոց, որոնք զիրենք իրենց այժմու վիճակին հասցնելէ վերջ, երուսպէմի այս պանծալի Աթոռն ալ իրենց հետ իլեցուցին աստիճանի մը՝ որուն վրայ մինչև երէկ ամէն մարդ կրնար կոխել: Անձնականութիւն, չափազանցութիւն, կանխամտութիւն, վրիժառութիւն և տակաւին շատ մը այս կարգի ստրուկ սովորութիւններ մեզ չեն կրնար կեցնել արդարութեան և մաքրագործումի ճամբուն մէջ: Պէտք է երևան հանրութեան պլոտրած աչքերուն անոնց նեխած հոգիները, որպէսզի ամրապնդուի ազգային առաքինութիւններու խախտում հաւատարմութիւնը:

Պարզ և յստակ են մեր խօսքերը:

Ե.

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

ՎԱՐԱԳԱՅ ԽԱԶՐ

Երկու շաբաթների առաջ տօնեցինք եռօրյա տօնը, այսօր կը տօնախմբենք վարագայ խաչը՝ մին համաքրիստոնէական և միւսը իր պարագայով գուտ հայկական։ Վարագայ խաչը տեսիլքի մը և աստուածային յայտնութեան մը իրագործումն է։ գիտէք պատմութիւնը իր գիւտին, զոյգ մը արքակեաց ճգնաւորներու տեսիլքով յայտնագործուած, Վարագայ լիւան վրայ։

Տեսիլք, աստուածային յայտնութիւն և աւանդութիւն քով քովի կուգան, ընելու համար այս գիւտը արտառուչ և հայեցի, պատկերը մեր կեանքին։ Եթէ Քրիստոնէութիւն ընդհանուր նկարագիրը մասնաւորին և ցեղայինին վիճումն է ի հաշիւ ընդհանուրին, համամարդկայինին և աստուածայինին, անիկա նոյն ատեն գերաճումն է իւրաքանչիւր ժողովուրդի ներգոյշակ յատկութիւններուն։ Գիտենք թէ էջմիածինը՝ մերիւր ունենալու ձգտումին հրաշագործումն է. նոյն ձգտումին ուրիշ կերպարանքն է Վարագայ խաչը։

Մենք, ժամանակին, մեր տեսլացած զգացումին մէջ խորտակած ենք երկնքին պարիսպները, յատկապէս մեր հողին վրայ իջեցնելու Միածին Որդին։ Լուսաւորչի տեսիլքը ուրիշ բան չէ, բայց մեր ժողովուրդի երկրորդ հոգեփոխութիւնը, մեր կամքը, մեր հողին մէկ քանդակը, տեսագրուած աշխարհին։

Այդ է պատճառ որ Ս. Գիրքը հայ գիր և մագաղաթ ըլլալէ առաջ, հայ սիրտ է մեր կուրծքերուն տակ, մեր տաճարները մարմարեայ շէնք ըլլալէ առաջ՝ մեր նահատակներու խոշտանգուած մարմինները ամփոփող քարէ կայլակներ են, ըխած մեր երկրի աչքերէն։

Վարագայ խաչը տեսիլքի մը և յայտնութեան մը իրագործումն է։ Տեսիլքով պիտի գտնուէր խաչափայտին մասունքը, Վարագայ լիւան մէկ խոռոչին մէջ, ձգտար-

տութիւնը թաղուած չի մնար, ուր ալ պահուած ըլլայ ան. լիւան ծերպը, խորվիւրտպը և կամ բռնութեան երկաթեայ կապանքներուն ներքեւ։ Տեսիլք յայտնի ուճե և եւմարտութեամբ։ Տեսիլքէ զուրկ հոգիները կը նմանին լոյս չունեցող ջահերու։ Պատմութեան բոլոր մեծ գործերը նախ տեսիլներ, ծրագրիներ եղած են և սպա վերածուած իրականութիւններու։

Հոգեկան մեր թռիչքներն ու տեսիլները, գուշակութիւններ, մարգարէութիւններ և ազդարարութիւններ են բաներու, որոնք օր մը կրնան իրականանալ։ Մեծ բաներ իրագործելու յարատեւ ճիգը, այլակերպիչ ազդեցութիւն մը կուտայ կեանքին, և զայն կը հանէ բարձր մակարդակներու։ Ինչ որ մեր կեանքին մէջ կ'իրագործուի, մենք այդ ամէնը յղացած ենք արդէն ատեն մը մեր մտքին մէջ։ Ինչպէս որ շէնք մը իր ամբողջ մանրամասնութիւններով իրականութիւն մըն է ճարտարապետի մտքին մէջ, նախ քան իր քարերու կառույցը, նմանապէս մենք նախ մտքով կը ստեղծենք այն բոլորը՝ որոնք ապագային պիտի իրականանան մեր գործերուն մէջ։

Մեր երազներն ու ըզձանքները մեր վաղուան կեանքի մարգարէութիւններ են, որոնք սահմանուած են իրագործուելու։ Յետոյ, ինչպէս բնութեան՝ այնպէս ալ մարդկային կեանքին մէջ իրողութիւնները յաճախ իրարու կը չանդրկային, մարդկային գիտակցութեան վեր տնօրինութեամբ։ Ուստի միշտ պէտք ունի լոյսի, վերքը՝ դարմանի, գլխաւորապէս իրողութեան։ Աշխարհի միտքն ու խիղճը բոլորովին քնացած չեն, մարդեր կան բարձր հոգիով ու մտքով օժտուած, որոնք գիտեն տեսնել վաղը և երթալ անոր։ Անբնական չէ որ հայը իր պատմութեան այդ մութ օրերուն, խաչեր միայն տեսնէ իր մտքին հորիզոնին. և այդ անոր համար, որովհետեւ այն օրէն ի վեր երբ մեր ցեղային զգացումը փոխուեցաւ ազգային գիտակցութեան. Քրիստոնէութեան լոյսին շնորհիւ, չէ անցած մեր կեանքէն դարձ մը որ մենք անցած չըլլայինք խաչներու գերեզմանոցներէն։ Պատմութեան կատարչացուլը շատ անգամներ պիտի արշաւէր մեր րզկտուած մարմին վրայէն, առանց կարենալու ջլատել մեր ոյժը սակայն։ Այդ

տխուր տեսարանին վրայ միշտ պիտի բարձրանար խաչին խորհուրդը և մխիթարութիւնը, և մենք մեր տառապանքի կտրմիր եղեգնիկի վիրաւոր ծակերէն մեր վերքերը երգի վերածած պիտի երգէինք փառք խաչին, անոր խորհուրդով չափելով արժէքը կեանքին:

Այդ է պատճառ որ խաչի տօները մեր Եկեղեցիին մէջ միշտ զիմաւորուած են կրկնակ զգացումներով, կրօնական և ազգային: Ուսչը մեր դրօշն է եղած և մենք խաչի մտածումով ու նշանակութեամբ զիմաւորած ենք կեանքը և արժեւորած ինքզինքնիս:

Տարիներէ ի վեր մեր վրայ բացուող ազէտներու պատճառաւ, մինք մեր խաչին ճամբուն վրայ եղանք և կը շարունակենք մնալ, քայքայ չենք խորտակուած մեր ուսերուն ծանրացող խաչերու ներքեւ: Վա՛յ անոր որ չի զգար ու չունի ներքին այն ոյժը, այն զօրութիւնը՝ որ զինքը դժուարութեան բարձունքներէն վեր կը տանի, որուն հոգիին ու նայուածքին մէջ չի պայծառանար տեսիլքը որ իր գոյութեան իմաստն է, համատարած խաչը:

Մեծազոյն տառապանքը կը ծնի պայծառատեսութենէն, գիտակցութենէն, որ իր անհատական ցանկութիւններէն անդին անցնելով կը հասնի պայծառութեան, բիւրեղացման: մերկացած այս աշխարհի զրահներէն կը տեսնուի իր գերբնական գեղեցկութեամբ, խորութեամբ, զօրութեամբ և մարդկայնութեամբ: Հերոսներ, ուրբեր, արուեստագէտներ, այրուելով կուտան իրենց լոյսը: Իսկ տառապանքի գերազոյն գաղտնիքն ու յաղթանակը սէրն է, որուն մէջ մարդկային բոլոր ձգտումները կը քաղցրանան, կը սրբուին ու կը պայծառակերպուին, իրենց գերազոյն իմաստն ու լիութիւնը կը գտնեն: Աստուծոյ սէրը որ կը հասի վար, ողողելու մեր գոյութիւնը ամբողջ, կարող ընելով մեզ տանելու խաչը Յիսուսին, այսինքն մեր կեանքի գերագոյն իմաստն ու գոհուցութեան խորհրդագանիլը:

Ե.

ՍԻՄՈՆ ԿԻՒՐԵՆԱՑԻՆ

Պաշտ երթալու ճամբուս վրայ հանգիւպեցայ Իրին, որ խաչը ուսին կը բարձրանար Գողգոթան: Բազմութիւնը կը հտուէր իրեն, ես ալ իմ կարգիս քայիցի իր քովէն: Իր բոնը կը ստիպէր զինքը որ յաճախ կենայ, որովհետեւ իր մարմինը տակաւ կորսնցնելու վրայ էր իր ուժերը:

Հոգովէացի զինուոր մը այդ միջոցին մօտեցաւ ինծի և ըսաւ: «Ե՛րես զօրաւոր ես և տոկուն, վերցուր խաչը այս մարդուն: Երբ լսեցի այս բառերը, սիրտս լեցուցաւ քաղցրութեամբ և երախտագիտութեամբ և վերցուցի իր խաչը: Ընդհանրապէս էր, չինուած կաղնիփայտէ և տամկացած ձիւնուան անձրեւներէն: Յիսուս նայեցաւ ինծի, քրտինքներ կը հոսէին իր ճակտէն, թրջելով իր դէմքն ու մօրուքը: Նորէն նայեցաւ ինծի և ըսաւ: «Ե՛րես ալ խմեցիր այս բաժակէն, դուն պիտի ըմպես զայն ինծի հետ, մինչև վերջը ժամանակնեցու:» Յետոյ զրաւ իր ձեռքը իմ ազատ ուսին և մենք քայիցիք միասին մինչև Գողգոթայ:

Այժմ այլևս չէի զգար խաչին ծանրութիւնը: Կը զգայի միայն հպումը իր ձեռքին, որ թոչուր մը թնիկ պէտք կը հանգչէր ուսիս: Յետոյ հասանք բլուրին գագաթը ուր պիտի խաչուէր ինքը: Այն ատեն միայն զգացի փայտին ծանրութիւնը, որովհետեւ զգացի մահը որ կը կախուէր խաչին թեւերէն:

Անիկա չխօսեցան, երբ զամբողջ վարսեցին իր ձեռքերն ու ոտքերը խաչին վրայ, և իր բազուկներն ու սրունքները չդողացին մուրճներու հարուածներուն ներքեւ, կարծես թէ մեռած էին անոնք, ու կենդանացան երբ ողողուցան արիւնով: Գամբիր իր ձեռքերուն մէջ կը թուէին ըլլալ մականներ, արքայ մը ձեռքերով բռնուած, որոնք կը փորձէին բարձրանալ դէպի երկինքները: Չէի մեղքանար իրեն, որովհետեւ բռնուած էի հիացումէ մը՝ որ կը մնար անբացատրելի:

Այժմ, մարդը որուն խաչը կրեցի, իմ խաչս է եղած: Եթէ նորէն ըսուի ինծի օվերցուր խաչը այս մարդուն, ես պատ-

ԿԼԵՆՈՆԵԳԻՏԵԿԱԿԱՆ

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐԸ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԷՋ

Ա.

ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԲԱՍԻՆ ՍՏՈՒԳԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ամէն կրօնի մէջ կան յատուկ պաշտօնեաներ, որոնց գործն է իրենց կրօնը ուսուցանել, քարոզել, մեկնել, մէկ խօսքով՝ վարդապետել: Հրէութեան մէջ՝ Օրէնուսոյ կամ Վարդապետ օրիւսց (= νεμεσι δασκαλος) կը կոչուէին ասոնք կամ պարզապէս Ռաբբի, Ռաբբուցի⁽¹⁾, որ թէ բուն եբրայական ձևով է թէ հայ թարգմանութեամբ (= Վարդապետ) շատ անգամ գործածուած են Նոր կտակարանի մէջ. նոյն իսկ երկու տեղ ալ եբրայականը հայերէն թարգմանութեան հետքով քովի դրուած են. «Ռաբբի, որ թարգմանեալ կոչի Վարդապետ»: «Եւ նա դարձաւ և ասէ ցնա Եբրայեցիքն, Ռաբբուցի, որ թարգմանի Վարդապետ» (Հմմտ. յուն.:

(¹) Ռաբ = Ռաբբա, աւելի ետք Ռաբբուցի, եբրայեցիէն կը նշանակէ Գլուխ, Պետ (Հմմտ. Դ. Թագ. Իե. 8, Դանիէլ Ա. 3. Ծ. 11) Ռաբբի նախապէս կը նշանակէր նաեւ հրէական բարձր զբոսի վարժապետը, որ Ս. Դիրքը կը մեկնէր. կը վարդապետէր, ուսանողներու վերաբանութեանց կ'առաջնորդէր, անոց աստիճաններուն կը պատասխանէր և կ'ամփոփէր վերաբանութիւնները. ետքը՝ Ռաբբի ըսուեցան օրէնստեսներ կամ օրինաց վարդապետներն ալ, գիտականները, Աստուածաբանական զարգանքներու պետերն ալ. իսկ հիմա Ռաբբի գլուխին հրեայ հասարակութիւններու պետերը:

բնատ եւ տանելու գալն մինչև ծայրը կեանքիս, բայց պիտի խնդրեմ իրմէ որ դնէ իր ձեռքը ուսիս վրայ:

Առիկա պատահեցաւ տարիներ առաջ, սակայն ամէն անգամ որ հետեւիմ դաշտի ակօսներուն և կամ ընկղմիմ քաղցր թմբուածեան մը մէջ, քունէն առաջ, միշտ մտածումս կ'երթայ այն սիրելի Մարդուն, որ այնքան վեհ ու քաջ եղաւ իր մահուան ժամերուն: Ու միշտ կը զգամ իր թեւաօր ձեռքը ձախ ուսիս վրայ:

Յ. Ծ.

Դ'αββει, Παββουει = Διδάσκαλε, Բապ. Ա. 38 և Ի. 16-17). Ռաբբիներ կը ձեռնադրուէին և այս ձեռնադրութիւնն էր որ անցաւ քրիստոնէութեան ալ (Է. Թ. Մարկոս-Աւետիքոս, Եր. 527): Իսկ Ձեռք դնել = Ձեռնադրել = Ձեռնադրութիւն ուղղակի Բանի և ռեզոնի սպասաւորութեան համար արդէն սովորական էր Առաքելներու ատեն, որ հետըզհետէ զարգանալով յատուկ Կանոնի ձև մը առաւ, ինչպէս որ կը գտնենք հիմա, զոր օրինակ, Հայ Եկեղեցւոյ Մաշտոցին մէջ:

Հայ Եկեղեցւոյ մէջ ալ Բանին = Աւետարանի քարոզութիւնը, Ս. Դրոց վերծանութիւնն ու մեկնութիւնը, քրիստոնէական կրօնի ուսուցումը՝ յատուկ պաշտօնեաներու յանձնուած էին, Վերձաճող, Մեկնիչ, Քարոզիչ, որչափ ալ տարբեր տարբեր ճիւղերու պաշտօնեաներ նկատուին, բայց այդ բոլորը վարդապետներ էին:

Ի՞նչ կը նշանակէ ուրեմն վարդապետ, որով նախնիք թարգմանած են եբրայեցիքն Ռաբբի, Ռաբբուցի, յուն. Διδάσκαλος բառերը:

Դժբախտաբար վարդապետ բառին շատ որոշ ստուգաբանութիւնը չենք գիտեր դեռ: Ամենէն առաջ ստուգաբանած են վարդ = արջ, Ե (կիւլ) բառով. իբր վարդի պէտք, զլիւսուոր. ինչպէս որ վտղը նկատուած է ծաղիկներու թագուհի, նոյնպէս Աստուածաբանութիւնն ալ նկատուած պիտի ըլլար գիտութեանց թագուհին և հետեւաբար վարդապետք աւելի խորհրդապաշտական (symbolique) իմաստ մը պիտի ունենար, քան թէ իրական ստուգաբանութիւն մը:

Նոր Հ. Բաղկիւրէին հեղինակները կը ստուգաբանեն քիչ մը տարբերութեամբ, այսպէս.

«Վարդապետ, Διδάσκαλος, Doctor, magister, ἐπιστάτης, paretectus, paraepositus (ի բառէս Վարժ և ո՛չ վարդ.) պետ վարժից, վարդապետ, ուսուցչապետ, ուսուցիչ, օրէնստես, քարոզ Բանի, ուսիր, բարբուռ, և Ոստիկան, ճարտար, վարժիչ և վերականգն ուսմանց, հրահանգաց և արհեստից. վարդապետ, և վարդապետ, ուսա, հոնա, հոնա հեկեցի, օգովուտ»:

Հ. Ս. Տէրվիշեան «Վարդապետ»-ին դուռ կրօնական իմաստ մը կուտար, «գործ. vaurd

կամ լատ. *verbum* բառերուն նմանութեամբ⁽²⁾, հակառակ անոնց, որ պարսիկ-պարսկաիկ լեզուէ եկած բառ մը կը նկատէին զայն. բայց ետքը՝ վերջիններէն փաստերուն առջեւ ընդաճակեցով իր տեսութիւնը կ'ըսէ. «Վարդապետ՝ նոյն իսկ մեր մէջ սոսկ կրօնական իմաստով գործածուած չէ՝ միշտ», և ասոր կուտայ քաղաքական իմաստ մը՝ վարդը համեմատելով նոր պարսկերէն ۵۳ բառին հետ, և գերդաստան պարսիկ բառն ալ (եօր իբր ժողովեցի, ժողովուրդ կը նշանակէր անշուշտ), իր գտնուած մեկնութեան հաստատութեան զօրաւոր նեցուկ մը կը գնէ։ Վասնզի «վարդ և գերդ միեւնոյն օտար պարսիկ բառերն են, նոյն կամ նման նշանակութեամբ. առաջին ձեռն շինուած է վարդապետ = ժողովրդապետ, երկրորդէն՝ գերդաստան = ժողովուրդ, երկուքին իմաստը զանազանուելով բարդութեան վերջին մասերուն ազդեցութեան ներքեւ։ ... Վերջապէս Վարդապետին քաղաքային նշանակութեան նկատմամբ կը յիշատակենք, կ'ըսէ, Յունաց Ծεσπότης բարդ բառն, որ թէն սկզբնապէս օսանուէր, օսմ-պետ կը նշանակէր, սակայն հայ. բառին շատ նման կրօնական իմաստ առած է տակաւ»⁽³⁾ (Անգլ. Ուսումնասիրէի Ասորեաց, 1887, Ա. Տարի, Օգոստոս, թիւ 8, եր. 150-52)։ Մ. Կալաբաճի կ'ըսէր. «Վարդան Հնդեբոյական բառն և կը նշանակէ ուսեալ, բոյոյ արմատը վարդ, լծորդ ընդ վարժ բառին, կը գտնուի մեր վարդապետ, վարդապետի, վարդապետութիւն բառերուն մէջ» (Քննչն. Պոմ. եր. 42)։

Խ. Ե. Ստեփանէի տեղեկութեան համեմատ, Մ. Է. ալ Զննտալեւտայի հետեւող բառին հետ կը նոյնացնէ վարդապետը = վարդապետ (Ռորէն Եպ. Ստեփանէ, Մ. Խ. Բ. տպ., Ս. Պորթ., 1898, եր. 487-88)։ Տարակոյս չկայ, որ Հայերէնի շատ հին բառերէն է վարդապետը և նախաքրիստոնէս-

կան շրջաններու մէջ ալ կը գործածուէր։ Շատ հաւանական է նաև, որ պահլաւերէնէ անցած ըլլայ հայերէնի. վասնզի պատմական վարդապետ բառեր կան Զննտալեւտայի մէջ, որոնք ուղղակի հայացած ալ են. ինչպէս մոզպետ, մոզպետ, անդերապետ։ Աստիցմէ է հերպետ բառն ալ որ սակայն վարդապետ չէ⁽⁴⁾։

Անշուշտ ստուգաբանական այս այլազան բացատրութիւններ կամ մեկնութիւններ չեն գտնացներ մեր հետաքրքրութիւնը, և ճիշդ ասոր համար զիմեցինք գերման գիտնական Հիւպլմանի, մեր բարեկամ Հ. Թ. Վ. Կէտիկի միջոցաւ, որ իր ընդունած պատասխանը սպալէ կ'ամփոփէ — «Վարդապետ բառին գոհացուցիչ մեկնութիւն մը չկայ մինչև ցարդ և ես ալ չեմ գիտեր։ Կրնայ ըլլալ որ վարդապետը բաղադրութիւն մը ըլլայ վարդ և պետ բառերէն, ինչպէս որ Ewald շատ առաջ մեկնած է, բայց նշանակութիւնը «պետ վարդի» դժուարութիւն կը յարուցանէ. վասնզի «վարդի պետ» նշանակութիւնն և ոչ մէկ ճամբով կը տանի իրական բուն իմաստին = վարժապետ եւ ուսուցիչ»։ (ՀԲ.) Բառարանին մեկնութիւնն ալ վարդապետ = վարժապետ, գոհացուցիչ չէ, ինչու որ «վարդ» չէ = «վարժ»։ Ֆր. Միլլեր (Fr. Müller) ալ զվարդ աւետարէն *varsda* = «սաղմունք» բառին հետ համեմատէ, բայց նշանակութիւնը՝ «տէր, պետ ամբան» = վարժապետ, նոյնպէս յարմար և համապատասխան չէ։ Ուստի ուրիշ բան ըսել չի մնար, բայց թիւ, որ Վարդապետ ստուգաբանութիւն կը նշանակէ «վարդի պետ», թէպէտ վարդ թիւն է։ Ինչպէս որ պետի ծագումը պարսկերէն է, վարդի ծագումն ալ կրնայ պարսկերէն ըլլալ. բայց հերոյն և բնիկ հայերէն ըլլալ» (Հիւպլման)։

Ի՛նչ ալ ըլլայ վարդապետ բառին ստուգաբանութիւնը, ատոր իմաստը շատ որոշ

(2) Հմտ. *vars* խօսիլ, սորվեցնել, Զնդ. վար. Յուն. *εἶρω*. Լատ. *verbum* և *۵۳*. *vaud* և *շայ*. Թերեւս վար դապետ. հմտ. նպ. 33 *աւակետ*. (Տե՛ս նոյնինքն Ցերկեւանի Հնդ. Նախագ. եր. 100)։

(3) Ի զեպ է յիշել Կարպիկոսն ալ, որ Հռոմէական կայսրութեան մէջ հարկահաններու արբուած անուն մըն էր. ետքն է որ կրօնական իմաստ առած է։

(4) Դեռ իմագդէզի մէջ բրմական կարգը ժառանգական է։ Առաջին պաշտօնեան կ'ըսուի Աքրավան = *Ahravan* կամ *Արաւ* = *Magu*, որ ետքը եղած է մոպետ (= *Magopat*, մագբուտ պետ), մագպետ և այս վերջին տառադարձութեամբ ալ անցած է հայ լեզուի մէջ։ Մագպետի զուական օտար մագպետ մը չէ, ոչ ալ *ipso facto* իրաւունք ունի մագպետ ընելու. պարզապէս զրաւաբան կամ մագպետ մագդէզ մըն է ան դեռ. և հերպետ (*herbed*) ըլլալէ ետքը կ'ըսուի մագպետ։

է Հայ Եկեղեցւոյ մէջ: Վարդապետը Հայ Եկեղեցւոյ հոգեւորականութեան մէջ այն անձն է, որ կանոնադրական իրաւունք ստացած է ուսուցանելու = քարոզելու = վարդապետելու՝ Հայ Եկեղեցւոյ ոգւոյն համեմատ: Վարդապետին այդ իրաւունքը կը տրուի մասնաւոր արարողութիւններով, որոշ բանաձեւերով և արտաքին նշաններով՝ ստուգելէ ետքը ընծայեալին արժանաւորութիւնը:

Այս բոլորը քիչ հոգքը պիտի տեսնենք մանրամասնօրէն: Բայց Վարդապետին իմաստը լրացնելու համար տեսնք Վահան Ծ. Վ. Բատումեանցի հետ. «Վարդապետ քառը այժմ գործածվում է արքիպ կամ վանական բառերի նշանակութեամբ, որք գրեթէ չեն գործածվում խոսակցութեան մէջ, մինչև անգամ վանքերում: Ահետադարձի մէջ Վարդապետ գրուած է իբրեւ թարգմանութիւն երբայական Դաբունի բառի, (Դաբունի, որ քարվանսի վարդապետ, Սովհ. Ի. 18), որ նշանակում է ուսուցիչ և այդ մտքով յաճախ գործածվում է Ահետադարձի մէջ: Եւ մեր նախնիքը նոյն մտքով էին հասկանում այդ բառը և տալիս էին այդ առիւթը իբրեւ մի գիտական կոչում, որով միայն արեղան իրաւունք էր ստանում ուսուցանել, այսինքն՝ քարոզել ժողովուրդին եկեղեցու մէջ և ուրիշ տեղ: Իբրեւ արտաքին նշան այդ բարձր կոչման՝ Վարդապետը կարող էր գաւազան բռնել ձեռքին, որպէս իրաւունքը ստանալու համար հաստատուեցաւ յետոյ առանձին եկեղեցական կարգ, որը Մաշտոցի մէջ կոչուած է Կանոն մասնաւոր Իօխաննուքիւն ջալոյ: Իբրեւ գիտական կոչումն Վարդապետ քառը շատ համապատասխանում է այժմեան եւրոպական դոկտոր (docteur) բարձր գիտնական կոչմանը» (Մխիթար Գոգի Դոգմատաբանութիւն Վ. Ծ. Վ. Բատումեանցի, ապ. էջմիածին, 1880. Յառաջ, եր. 82, Ծիթ. 55. Հմտա. Գոգմատաբանութիւն, եր. 92, Ծիթ. 162):

Բ.

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒՆ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆԸ

Թէ Հայ Եկեղեցւոյ առաջին դարերուն մէջ ինչպէս կը պատրաստուէին վարդապետութեան, այս մասին շատ որոշ բան

մը չենք գիտեր. բայց շատ հաւանական է ենթադրել՝ թէ իբր բնութիւն մարդ, խօսելու և ուսուցանելու համար մասնաւոր հոգ և խնամք կը տանէին վարդապետութեան փափաքողներ, մանաւանդ որ այդ դարերուն մէջ արդէն ուսումնեւուն պսակը կը համարուէր հեռաորութիւնը: Եղեւիս, Սամոսատ, Անտիոք, Աղեքսանդրիա, Բիւզանդիոն, մանաւանդ Աթէնք, կեդրոններ էին ուսման և հեռաորութեան, ուր կը դիմէին հայազգի ուսանող եկեղեցականներ ալ: Կապագովկեան Եկեղեցւոյ Հայրերը, Բարսեղ և Գրիգորները, ինչպէս նաև Ասորիի Եփրեմ, Անտիոքացիի Ոսկերեան այն դէմքերէն են, որոնք իրենց խօսքով ու գրչով հրապուրել ու պատկառել տալարներ էին քրիստոնէական հեռաորութեան, որոնց հետեւեցան մեր թարգմանիչներն ալ՝ հայացնելով անոնց գործերը և խորագրելով անոնց գաղափարներէն, անոնց խօսքով ու գրչով արտայայտելու ձեռքէն: Ոսկերեան մանաւանդ ամենէն առաջին տեղը կը գրաւէ Քրիստոնէական Եկեղեցւոյ հայրերուն մէջ, որ մասնաւոր կերպով կ'ազդէ Հայ Եկեղեցւոյ վարդապետութեան խօսքին ու գրչին, և այս մինչև մեր վերջին մեկնիչները, ինչպէս որ արդէն առիթ ունեցանք այս կէտը շեշտելու Այսթի մէջ Ոսկերեանի և Բարսեղ Մաշկեոքցիի վրայ խօսելու առիթն (Այսթ, 1905, եր. 1046, 1096):

Կ'երևի թէ հեռաորութիւնը աւելի իր արտաքին ձեւերով ազդած է մեր թարգմանիչներուն վրայ. այսպէս, զոր օրինակ, Կորիւն Վարդապետ, որ Ս. Մեսրոպի կեանքը զրած է, գեղեցիկ շարագրութեան ուշ դարձուցած է, ուսուցիչ բացատրութիւններ շարած է քան թէ իսկապէս կենսագրութիւն մը գրած է Հայ Եկեղեցւոյ ամենեւնի մեծ Վարդապետի վրայ: Մամբրէ Վերմանոյի անունով մեզ հասած ձեռագրուն մէջ՝ հայերէն լեզուի շարագրութիւնը զատ բան մը կարելի չէ գտնել: Բնականաւ հեռաորական գրուածներուն մէջ թանկագին բացատրութիւն մը կը կապմեն Մանկագրութիւն ձեռագր կամ Քարոզները, որոնք սակայն մասնաւոր ազդեցութիւնը կրած են Ոսկերեանին, որ կրցած է հեռաորութեան մէջ ոգի գնել իր անձէն, իր խորունկ համոզումներէն, իր քրիստոնէական թանկագին

հատուքէն, և այսպէս կազմել բիւ մը, ուր իր ամենէն խիստ ակնարկութիւններն ու ամենէն ծանր յանդիմանութիւններն ալ սիրով կը համակերպէր ժողովուրդը:

Մեր մէջ տարակոյս չկայ՝ որ հայերէն գրերու գիւտէն ետքը մասնաւոր խնամք տարուեցաւ եկեղեցականներու կրթութեան և դաստիարակութեան՝ նոյնիսկ մեր եկեղեցւոյ և մեր ժողովուրդի հոգեւոր պէտքերն համար, հետեւելով ասորի և յոյն եկեղեցականներու պատրաստութեան եղանակին:

Այդ պարոյններու կազմութեան և ուսման ծրագրին վրայ մանրամասն և ստույգ քան մը չենք գիտեր. մանաւանդ բարձրագոյն ուսումներու ծրագիրն ու գործադրութեան կերպիրը մեզ համար մութի մէջ են: Բայց ընդհանուր կերպով գիտենք՝ թէ նախակրթութիւնը անոնց և մեր մէջ միեւնոյն տարրերէ կազմուած էր: Ուսման այս դրութիւնը աս հասարակ շարունակեց մեր մէջ մինչև 19րդ դար: Հայ եկեղեցականներու դրական, թարգմանական, րեւմտական գործերը, ձեռագիր ըլլան անոնք զեռ կամ տպագիր, երկու քան ցոյց կուտան, ա) թէ ուսուցման այդ աւանդական դրութեամբ կը պատրաստուէին վարդապետներն ալ, և բ) թէ վարդապետական պատրաստութեան համար լաւ պէտք է գիտնալ Հին և Նոր Կտակարանները և մանաւանդ զոց կամ բերնուց գիտնալ զանոնք: Ղազար Փարպեցի, Հայ Եկեղեցւոյ պանծալի Վարդապետներէն և այն ալ բիւսասաց վարդապետներէն մէկը, շատ թանկագին տեղեկութիւններ կուտայ այս մասին: Փարպեցի, որ իրեն ժամանակակից Հայ Եկեղեցւոյ բերելի վրայ ինչ ինչ տեսակէտներով խօսող միակ պատմագիրն է, կ'ըսէ՝ թէ տգէտ և միայն վանքին հաւերը ուսող արեգաններ չար նախանձով կը զրգուէին իրեն զէմ, գանգատելով՝ թէ Ղազար Վարդար չէր կարգայ, և զընթերցումն այնպէս ասէ անայթաք՝ որպէս թէ բրոցն: Եւ յայտ ոչ հայեցանք գիւտէ, քե ուր քեզ գիտեն զՍալմաստ Դաւթի պաշտել միայն պիտոյ է ի ժամուն անխալ, եւ ոչ միտ գգիտսն ի ձեռնն ունելով՝ խօսել զայլ այլս իբրեւ զբանդագուեսեալս: Իսկ մեր երանելի վարդապետսն՝ զամենայն զԳեղարամս եկեղեցւոյ երիցս եւ չորիցս ուսուցեալ մեզ ի սկզբանէ մինչեւ ի կատարած

գրոցն՝ համարս պահանջէին ի մենջ գնոյնս, եւ իբրեւ զԴաւթի Սալմաստ պաշտել մեզ հարկաւորէին: Իսկ այսմ յուզմբ ի իբր մախողաց՝ եւ զանուանս անգամ եւ կամ զգանձութիւնս կանոնեալ եկեղեցական գրեմոյն հազիւ կուտէն զիսել, և զգրգուծեամբ նախանձարկու գիւտն նստեալք աս միւտեանց՝ լու ի լու այլոցն զինչ պէտս խօսինս (Փարպեցի, եր. 605-606): Դաւթի 150 Սաղմունքը գոց գիտնալ՝ շատ հատարակ սովորութիւն մը պէտք է եղած ըլլաք Փարպեցու տեղեկութեան և գիտողութեան համեմատ մեր մէջ ալ: Բայց իրեն հակառակորդ տգէտ արեգաններ, ո՛չ միայն գոց չէին գիտեր այդ Սաղմունքը այլ նոյնիսկ գիրքի վրայ ալ չէին կրնար կարդալ, և ամփոփեղ բաներ կ'ընէին քանդակչոյներու պէս: Մինչդեռ, կ'ըսէ, այնքան տգէտ գոց պէտք է գիտնալ Սաղմունքը, որ կարելի ըլլայ անխալ պաշտել եկեղեցւոյ մէջ: Իր վարդապետները ոչ միայն 150 Սաղմունքը, այլ բոլոր Հին և Նոր Կտակարանները, սերպերէ մինչև վերջը, եղեք՝ չուս անգամ գոց սորվեցուցած են և Սաղմունքներուն պէս հստակ պահանջած են իրենցմէ:

Կտակարանները դոց գիտնալ ծայրէ ի ծայր՝ շատ ժամանակ և շատ աշխատութիւն կը պահանջէ. հարկաւ այսպիսի պահանջ մը և այսպիսի պարտաւորութիւն մը ծագումն առած էր հայերէն Ս. Գրոց չգոյութիւնէն և իբր կանոն պարտաւորիչ եղաւ ան նոյնիսկ Ս. Գրոց հայացումէն ետքն ալ: Այդ ահալին և այլազան գիրքերով կազմուած հատորը գոց ընել կը գրեւորանար ուրիշ կողմէ ալ, երբ մտածենք՝ թէ նախկին Եկեղեցւոյ մէջ պաշտամունքը կը բաղկանար գրեթէ Սաղմունքէ և Ս. Գրոց ընթերցումներէ, և ո՛ւր որ դեռ մինչև հիմա ամէն առտու Սաղմունք քարելու սովորութիւն կայ, զոր օր. երուսաղէմ՝ Ս. Յակոբանց վանքը, և ուրիշ Անապատներ, ուր դեռ Սաղմունք ծայրէ ի ծայր գոց գրեցող եկեղեցականներ կան, ամէն եկեղեցական Սաղմունքն ինչ ինչ մասերը արդէն գոց գիտէ, իբր արդիւնք եկեղեցւոյ մէջ եղած շարունակական կրթութիւններու և ունկնդրութիւններու:

Կարելի է Ս. Գիրքի ինչ ինչ ընթեր-

ցուածները զոց գիտցող անձեր ալ գտնուին, թէ՛ հեկոդեցականներու և թէ՛ աշխարհականների մէջ⁽⁵⁾։ Նոյնիոյ մեր հեկոդեցական պատմութեան մէջ, Փարպեցիէն (Ջ. դար) ետքը, կը հանդիպինք Պիուզ Յովհաննէո վարդապետին (ԺԴ. դար), որ գոց գիտէ Ս. Գիրքը և Փարպեցիի պէս նշաւակ կ'ըլլալ տգէտ հեկոդեցականներու նախատինքին (ՏԵՎ. Իրախս Յամակալի, եր. 629 և շարք)։ Արքեպիս Թովմատ վարդապետ կը պատմէ՝ թէ Նոյնիոյ գիւղացիք զգրտեն զՍաղմոսն զհին թարգմանեալսն վարդապետացն Հայոց, զոր համալուս ի բերան ունին։ Շնորհային կը մեղադրէ այն քահանաները, որ թո՛ղ ուրիշ բաները, գոնէ Սաղմոսը զոց չեն գրտեր. վասնզի Եստանց որոյ զհարկուր և յիստեան խօսել բերանով ընդ Աստուծոյ, ոչ մատչի պատարագ բս աւանդութեան կանոնի հարցն սբոց։ Ոմանք և ոչ բան առօթից արքայ պատարագին գրտին ի բերան (Անգլիանդական, ապ. Երուսաղէմ, 1771, եր. 59)։

Ս. Գրոց բերանացի ուսուցումը կ'ենթադրէ մեծ խնամք տանել բեմի կանոնաւորութեան և պաշտամունքի արդիւնաւորութեան. գոց գիտնալ՝ մեքենայական պարզ գործողութիւն մը չէ, ինչպէս կը հասկնան Փարպեցիի գիտողութենէն, այլ իւրաքանչիւր նիւթին, որ անհրաժեշտ է բեմի մարդուն համար։

Ս. Գրոց հասկացողութիւնը ամենէն կարեւոր խնդիրն է մեր նախնեաց վարդապետութեան մէջ։ Հայ Եկեղեցւոյ մէջ կը գործածուէր Ս. Գրոց թէ՛ ասորական թարգմանութիւնը և թէ՛ Եօթնասունից յունարէնը։ Բայց ետքը՝ նախ ասորեանքին թարգմանուած Ս. Գիրքը Եօթնասունից ստույգ օրինակին համեմատութեամբ սրբագրուելէ և կատարելագործուելէ յետոյ՝ պաշտօնապէս դրուեցաւ Հայ Եկեղեցւոյ մէջ։ Այս Ս. Գիրքը մեկնելու համար, ինչպէս կը տեսնենք իրենց գործերուն մէջ, նախնիք

հետեւած են խորհրդական մեկնութեան։ Ս. Գիրքը մարդը խորհուրդ մըն է իրենց համար և գրեթէ չենք գտնիր պատմական-բանասիրական հետազոտութիւն և մեկնաբանութիւն։

խորհրդաբանական մեկնութիւնը ծայրայեղութեան կը հասնի հետզհետէ բեմի կեանքի վրայ, այնպէս որ վերջին դարերու Քարոզիչները կատարեալ գեղծակն կը հասցնեն պայն, որուն մէջ քիչ ազդեցութիւն չունի լատինական շուշնը, որ Ունիթոններով մտած էր հայոց մէջ։

Նախնիք՝ Ս. Գրոց ա՛յս կերպով կազմուած իրենց հմտութեան փայլ սուած են արտաքին գիտութիւններով։ Պիւթագորեսն փիլիսոփայութեան չափական և թուարանական հայեցողութիւնները, Փիլոնի բուժանդակ ալլաբանութիւնները քով քովի միասին հոսանք մը շինած են իրենց վարդապետական արտագրութիւններուն մէջ։ Քերականութիւն, քերթողութիւն, տրամաբանութիւն, ամէնքն ալ, զօր օր. Դաւիթ Անյաղթի հետեւողութեամբ զօրաւոր պաշար մը նկատուած են վարդապետական պատրաստութեան համար։

Դաւիթ Անյաղթի գործերը, որ աթեւնական փիլիսոփայութեան տարբերն ու ձեւերը հայացնելու նուիրուած են, բոլորովին ձախող ազդեցութիւն մը ըրած են վարդապետական պատրաստութեան վրայ։ Այս երեւոյթը մասնաւորապէս կը շեշտուի Սիւնեաց Դպրոցի բոլոր ներկայացուցիչներուն վրայ։

Պիտլից Գիրքը շատ լաւ գաղափար կուտայ հետադարձութեան այն ըմբռնման մասին, զոր ուզած են նախնիք որդեգրել և հետել։ Պիտլից Գիրքը կարելի է նկատել այս բոլորին իբր համաձայն գրութիւն և գործնական կեանքի յարմար սիրուն գործ մը որ թէ՛ իր հուսալ յունաբան հայերէնով և թէ՛ գործնական օրինակներով կրնայ աւելի օգտակար ըլլալ քան այն վերլուծութիւններն ու ներածութիւնները, որոնք Արիստոտէլը միջնուցած և Պորփիրը խրթնացուցած են։

Արտաստուած Աղայ Շարաքաթեթէն, 1906

(Շարունակիլի)

(5) Այս կողմէն մեզի ծանօթ են Սերապատի Թաղեան Պատուելի Կէօգիւրեան և Ատաբաղարի Տիրացու Սերովբէ Գալաթեան, երկուքն ալ աւագու, երկուքն ալ հմուտ Հայ Եկեղեցւոյ երդեցողութեան և պաշտամունքին և Նոյն ատեն գոց ընթերցողներ (հաջըզներ) Ս. Գրոց ինչ ինչ ընդարձակ ընթերցուածներուն։

ՏԵՍԻԼ ԸՆԴԿՏ. 1957Ի, ԱՄՄԱՆ

Ա.

Մինչև երեկ,
Աշխարհն այս մեծ իմ աշխրուն՝
Խաղալիքի տուփ էր աղուոր,
Լուսինն արծաթ ծաղիկ մ'ինչպէս,
Ձուրերն ի վարձկապոյսներուն.
Հոգիս գէժ՝
Բաց էր նրման խնկասուլի,
Սիրսն իրերուն:

Անցան օրերն անմեղութեան,
Ոսկի դուռնէն իմ մանկութեան,
Մեր սարերու արեւին պէս մեղրահոտան,
Ձուարք նրման առուններուն,
Ծըմակներու ձիւնէն բրնձով:

Մութին ինկան, կաթիլ կաթիլ,
Օրերն աղուոր ու միամիտ
Պատանութեան,
Յետոյ անպարտ բըռան զաջին
Հաւերն ոսկի երակներուն,
Լեռան ետին ժամանակին:

Եւ օրերու աւաղին մէջ,
Ինկան անձայն փերանքներ սուրբ,
Ձոր կը պահէ երբեմն հոգին
Նոյնիսկ իրմէն:
Սիրս էր բարի ու բաշխեցի
Հոգին իմ պարզ մարդոց բոլոր:

Բ.

Որ մը սակայն,
Օրերուն դէմ իմ անձկութեան,
Ինկաւ մըբուռն աչքներէս
Հազարթեւան,
Եւ ըզզացի թէ մարդն էր չար
Ու ապիրաս,
Ծախած ինքզինք նիւթին, փառքին,
Եւ պղծելով անպղծելին:

Մարդն այդ զազիր,
Հսկայ որդր այս աշխարհին,
Գանկը որուն չարիքի բոյն,

Սիրսն ալ զարեանք արտադրող,
Մեքենայ հին, մեքենայ նոր,
Կը հանդերձէ չարիք ու թոյն
Իր ընկերին,
Լի հանոյժովն անառնական:

Ձրկար իրաւ եւ չրկար սոս,
Բոլոր անուրջ, բոլոր խաբկանք,
Ցնորք սրտի,
Բառեր էին Աստուած եւ մահ,
Մեր պատրաստութիւնն ոսկեզօծող:
Եղբայրութիւն, պատիւ ու սէր,
Սոսեր աղուոր,
Անմիտներու սիրսն օրորող:

Ու կը զգայի թէ կ'արթննար,
Հոգիս մէջ մարդն անծանօթ,
Ձոր եղթայի էի զարկեր
Տարիներով,
Եւ որ հիմա բռնած դառայն,
Կը բարձրանար սանդուղներէն
Իմ էութեան,
Իր քթներուն՝ կարմիր ծիծաղ,
Ու երգն անհուն ասելութեան,
Ձոր կ'երգէ մարդ,
Երբ կը մորթէ պատեածներն իր:

Գ.

Անդունդ մը խոր,
Կ'անջատէ զիս սուրբ եւ բարի
Ցրնորհներէն իմ երբեմնի,
Ու զգուանով կը նետեմ վար
Եւ ուտեմ,
Ծանր մախալն իմ սէրերուն
Ու հաւաստին,
Խորի մը ինչպէս ալ անօգուտ:
Շուրջս ամէն ինչ սեւ ու քղուած,
Արեւ, երկինք, դառ, լեռ ու ծով,
Մարդն ու Աստուած,
Ալ չեն խօսիր իմ հոգիին.
Տեսիլ մը նոր, մահասարսուտ,
Կը սառեցնէ հրաշքս ամբողջ,
Բայց կը խնդամ ես տարօրէն,
Բանէն ելած մարդու մը պէս,
Աչքիս՝ արցունք,
Սիրս լեցուն կըրակներով:

Որն է քղձանք, գիշերն հանգիստ,
Աւելարհն ամբողջ՝
Պարապութիւն մ'է անսահման,
Արեւն մարդոց մեծ բարեկամ,
Աւելարհն անհուն
Կապուած նաւակ իր ջուրերուն,
Լուսինն կղզի մը դեռ սառած:

Ու մարդն յիմար, որդ անանուն,
Որ կը կտրծէ թէ գիտութեան նշոյլներով,
Պիտի կրնայ յուսաւորել
Մեր աւելարհն այս աւելի լաւ
Քան արեւու լոյսը պայծառ:
Կ'ասեմ մարդն այդ
Իրաւունքովն ասելութեան,
Որ կը նայի այս աւելարհին,
Զայն շինողի յաւակնութեամբ:

Հուրն արեւուն,
Հորիզոնին վրայ հեռուն,
Կը կաթիլաթի ինչպէս արիւն
Մորթուած եզան.
Լուսին, աստղեր, սիրտեր սառած,
Դազալին մէջ երկնի կապոյտ,
Ու մեր երկրի հողն է պարտաւ
Մեռելներով,
Զի ամէն տեղ մահն է կախեր
Սուրն իր մրռալլ,
Ու մարդն է միշտ ընկերին գալլ,
Մոլորցին մէջ իր գիւստիչ
Եւ անալլալ:

Մութ է հոգիս,
Եւ քղձանքներս անարձագանգ,
Զունիմ ոչ խինգ, ոչ բարեկամ,
Զեռք մ'անոպայ,
Գոցեր է գուռն երազներուս,
Մինչեւ երէկ այնքան աղուոր:

Աւելարհն այս լայն,
Կը թրթրռայ, կ'ալեկոծի,
Շունչէն անհուն ասելութեան,
Ուր անկարն է որսն հզօրին,
Ճորտն ալ իրոց հլլու գերին.
Գիւղ ու քաղաք, ծով ու ցամաք,

Օրէնքին սակ այս սիրական,
Դեռ կը մընան:

Քիչ մը անդին՝ որսն իր բերած,
Դէպի երկինք կը բարձրանայ
Հըզօր բազէն թեւասարած:

Դ.

Ա.Տելութիւն,
Գինի կարմիր, հուր սրբազան,
Մեր օրերու ողբերգութեան,
Անունդ մարդիկ ամէն առօրեալ եւ իրիկուն
Կրնան կարգալ,
Լուսնին վըրայ եւ արեւուն:

Ա.Տելութիւն,
Քաղաքակիրթ մեր օրերու
Նոր յայտնութիւնն,
Անունդ մարդիկ կրնան հեզել,
Արիւնքներուն վըրայ ծովուն,
Անապատի աւազներուն:

Ու սակաւին,
Թող որ գրուի անունդ աղօտր,
Հակասներուն վըրայ մարդոց,
Եւ ձեռներուն՝
Որոնք ինծի դեռ կ'երկարին,
Ժպիսներու մէջ անպատում:

Դուն ըսկիզբն ես եւ դուն վախճան,
Մեր օրերու ողբերգութեան,
Կ'ուզեմ ապրիլ յանուն քու մեծ
Համարսութեան,
Մահուան չափ խոր եւ անմահանջ:

Յանուն սիրոյս եւ հաւաստին,
Ժպիսներուն եւ արցունքին,
Որոնք անձայն, կաթ կաթ ինկան
Դիւերուան խոր,
Կ'ուզեմ լեցուիլ քեզմով միայն,
Ու բաժնել քեզ իբրեւ մատուց,
Իբրեւ նշխար,
Հեռու մօտիկ մարդոց բոլոր:

ՎՏԱՐԱՆԴԻ

ՄԱՏՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՍՄԲԱՏ ՍՄԱՐԱՊԵՏԻ ՏԱՐԵԳԻՐՔԸ

Այս անունով նախապես ծանոթ էր փոքր գիրք մը, հրատարակուած Փարիզ, 1859ին, Կարապետ Վարդապետ Շահնազարեանի ձեռքով: Վերջերս, 1956ին, Հ. Սերոբէ Վ.: Ազգիւհան, Ս. Ղազարի տպարանէն ի լոյս ընծայեց շատ աւելի ընդարձակ հատոր մը ՎՄՐատայ Սպարապետի Տարեգիրքը խորագրով: Թէ իսկապէս այս վերջինը գործն է Սմբատ Սպարապետի, կ'արժէ քննել, ներկայ յօդուածը ունի այդ նպատակը:

Բայց այդ քննութեան միջամուխ ըլլալէ առաջ՝ տկնարի մը Շահնազարեանի հրատարակութեան վրայ, ճշգիւռ թէ սա կը կրէ՞ հարազատութեան կնիք, իբրեւ գործ Սմբատ Սպարապետի: Այս մասին մեր պատասխանը պիտի ըլլայ զրական. ահաւասիկ վկայութիւններ:

1. — ... յորոց մի ես եմ Սմբատ Սպարապետ թարգմանող տառիս և պատմութիւնս (էջ 110):

2. — Ի թուին 657 [= 1208] ծնաւ Սմբատ Գունդստապլն թարգմանող պատմութեանս (էջ 116):

3. — Նա յետ այլ մէկ տարւոյ, ի թուին 695 [= 1246] արարին շատ ժողովք, ու եկին, մտան ընդ Կուկկայ կապանն երկու հարիւր և վաթսուն հազար մարդ, և բուր պատեցին զՏարսուս. Թագաւորայրն և ես Սմբատ Գունդստապլն մտաք ի Տարսուս (էջ 123):

4. — Ի թուին 697 [= 1248] գնացի ես Սմբատ Գունդստապլն ի Թաթարն, և ի թուին 699 դարձայ առ իմ եղբայրն Հեթուս թագաւորն (էջ 124):

Այս բացորոշ վկայութիւնները ոչ մէկ կասկած կը թողուն որ սոյն Տարեգիրքը յօրինողն է Սմբատ Գունդստապլն, գէթ մինչև 1250 թուականը:

Սյոմ տննենք Ազգիւհանի հրատարակութիւնը, որուն ձեռագիրը զժրախտաբար

թերի է եղած թէ սկիզբէն և թէ վերջէն, այդ պատճառով անծանօթ կը մնան հեղինակը, գրութեան ժամանակը, տեղը, և այլն: Հրատարակիչը իբրեւ Սմբատի Տարեգիրքը ընդունած է այդ գործը և այդպէս ալ ներկայացուցած, առիթ տալով մատենագրական նոր շփոթութեան մը: Ան Սմբատի փարիզեան տպագրութիւնէն զանազան հատուածներ արտաւայտած է, ուղելով ամբողջացնել ներկայ հրատարակութիւնը: Բարեխառտաբար օտար այդ ներմուծումները տպած է աւելի փոքր տառերով, որով յառաջ գալիք շփոթութիւնները քիչ մը կը մեղմանան: Նոր լոյս տեսած այս Տարեգիրքը պէտք է ըսել որ չի պատկանիր Սմբատ Գունդստապլնի. ահաւասիկ մեր փաստերը, քաղուած նոյնինքն յայտարարէն:

1. — Եւ գայն տեսեալ արիազոյն գինուորն, սպարապետն Հայոց Սմբատ, հարազատն արքային, և առեալ նիգակ գնայր ի վերայ և դիաթմաւ ի նոցանէ յերկիր ընկենայր (էջ 235):

2. — Եւ սկսաւ խորամանն այն եղջիւր անել թագաւորեղբորն Սմբատայ, գիյայնմ գաւառին յուրմ Սարամանն բնակէր՝ բազմում աշխատութեամբ և առատաձիր պարգեօք զգեակ մի յանօրինացն թափեաց Մանիօն անուն, որ յառաջագոյն քրիստոնէից Տր եղեալ. և թագաւորեղբայրն և սպարապետն Հայոց Սմբատ Գ ամ կալաւ զնա ի մէջ այնքան բազմութեան անօրինացն: Եւ գոռոզն խորամանն նեղէր զնա սատկապէս և ամենայնի վտանգ հասուցանէր Սմբատայ, որ և բազում ոռկիւս և արծաթս անդ վատեհաց ի պէտս գինուորաց և զգեկին այն կարեաց (էջ 238-9):

3. — Իսկ թագաւորն Հայոց Հեթում հանդերձ հարազատօք իւրովք, Սմբատիւ, որ և տէր գրլով անուտաշի զղեկին Պապիսուն, Սմբատայ Կլային, Աստուոյ, Ծարննուցն, Պապատուլին, Սիկոյ, և Մուռաւղին, և Օշնիւ, որ և նա տէր գրլով գերագոյն գղեկին Կուռիկոսոյ, Միտիկունին, Մանիօնին, Կանչոյն, և այլ փոքրագոյն ամրոցայն, և այլ մեծամեծօք իւրովք և ռամկօք աշխարհաժողով արարեալ, և գնացեալ հնաս մինչ և ի տեղի ինչ որ կոչի

Գուռն Անտիոքայ, և անդ զտեղի կալեալ մնայր անօրինին (էջ 244-5)։

4. — Եւ զօրդի սպարապետին Հայոց Սմբատայ զՎասիլ, սակաւունն թաթարն, և այլս ընդ նոսա, զձիւարտ ոմն և զԱտոմ, և տարեալ զնոսա մինչև ի Սիս, և անդ եգեալ յարգեմանս ի տաճարսն իւր (էջ 247)։

5. — Եւ ապա առեալ զՍիդուրաշխարհն՝ Լեւոն իշխանն օրդի Սմբատայ սպարապետի և տարաւ առ սուլտանն (էջ 251)։

Այս բոլոր վկայութեանց մէջ Սմբատի մասին կը խօսուի երրորդ գէմքով, իսկ առաջին վկայութեան մէջ զովասանական որակում մըն ալ կայ Եփրատային գրեւորք, ինչ որ ոչ մէկ կասկած կը ձգէ թէ սոյն տողերուն, հետեւաբար և ներկայ հատորին հեղինակը Սմբատ Գուռնգոստապլը չէ, այլ ուրիշ մէկը։ Աւելցնենք նաև որ Վենետիկեան Տարեգիրքին հեղինակին լեզուն և ոճը գլխովին տարբեր են Սմբատ Գուռնգոստապլի լեզուն և ոճէն։

Նորատիպ Տարեգիրքը բաժնուած է հստակ բնութեանքներու, սկսելով Հայոց Ն. թուականէն, և ունի յաջորդաբար Ե. Ո. և Զ. թուականները, ուրեմն չորս հարիւրամեակ, 951-1051-1151-1251-?, Հեղինակին այս ծրագիրը չափով մը կ'օգնէ մեզի հէղեւու ձեռագրէն պակսող մասերը։ Այսպէս.

1. — Գրքին սկիզբէն կը պակսին Ն. Ն. Գ տարիները, այսինքն 23 տարուան պատմութիւն, ձեռագրի գրչութեամբ 13 թուղթ, 26 էջ։ Պակսող այդ մասին տեղ Ազըլեան արտատպած է Սմբատի Տարեգրքին սկիզբի կտորը (Վեն. էջ 1-11)։ Թէ սոյն Տարեգիրքը ստուգել կը սկսէր Ն. թուականով, տարակոյտ չի վերցնէր, քանի որ մէկ կողմէն իր համառօտած Մատթէոս Ուռհայեցիի ժամանակագրութիւնը կը սկսի Ն. տարեթիւով, և միւս կողմէն վրէժը համառօտող Սմբատ Գուռնգոստապլը իր կարգին դարձեալ կը սկսի Ն. տարեթիւով։

2. — Կը պակսին ՆՉԹ-ն չէ տարիները, ձեռագրի գրչութեամբ 4 էջ, որուն տեղ Ազըլեան արտատպած է Սմբատէն էջ մը (27)։

3. — Կը պակսին ՈՉԹ-Ձ տարիները, այսինքն 23 տարուան պատմութիւն, ձեռագրի գրչութեամբ 20 էջ, որուն տեղ Ազըլեան մի քանի էջ առած է Սմբատի Պատմագիրքէն և ներմուծած հոս (էջ 226-8)։

4. — Զորորդ հարիւրամեակը ԶԱ կը սկսի էջ 229 և կը շարունակուի մինչև էջ 254, հասնելով ԶԻԱ տարեթիւին, ուր պատմութիւնը յանկարծ կ'ընդհատուի՝ ձեռագրէն թերթ ինկած ըլլալով։

Այս Տարեգիրքէն ուրիշ օրինակ չէ յայտնուած մինչև հիմա։ Խնդրոյ առարկայ օրինակը գրուած է Վասիլ Գրչի ձեռքով, յստակ բոլորգրով. գրչութեան ժամանակը կը գրուի ԺԳ. դարու վերջերը՝ հաւանականաբար։

Սմբատ Սպարապետ այս Տարեգիրքէն օգտուած է կազմելու համար իր համառօտ ժամանակագրութիւնը։ Այսպէս՝ մերձաւոր նմանութիւն կայ Սմբատի և ասոր միջև սկիզբէն մինչև 1216 թուականը (Սմբատ, էջ 117. Վենետիկեան, էջ 219) անկէ ետքը իւրաքանչիւր ուրոյն գիծով կը շարունակուի, Վենետիկեանը ընդարձակ տեղեւորութիւններով, իսկ Փարիզեանը՝ համառօտ։ Շատ ցաւալի է որ Վենետիկեանին այս վերջին արժէքաւոր մասէն թուղթեր ինկած ըլլալով 1230-1250 տարիներու պատմութիւնը կորած է։

Նոր լոյս տեսնող այս Տարեգիրքը կը մնայ անանուն, բայց շատ կարեւոր աղբիւր մըն է Կիլիկիան շրջանի պատմութեան համար։ Անոր հրատարակութեամբ արժէքաւոր յաւելում մը կ'արձանագրուի մեր պատմական ժառանգգրութեան պատկառելի շարքին վրայ։

Ն. ԵՊՍ. ՄՈՎԱԿԱՆ

ԵԿԵՂԵՑԻՆ-ՊԵՏՐՈՍԿԻՆ

ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Շատ դարեր անցած են՝ յորմէհետէ այս խնդիրը կը յուզուի։ Որքա՞ն նամակներ փոխանակուած են Արեւմտեան պապերու և Արեւելեան պատրիարքներու միջև, այդ վերջը բժշկելու և Գրիստոնէութեան երկու մեծ կէսերուն միջև բացուած վիրը լեցնելու նպատակով։ Որքա՞ն աստուածաբանական գրուածներ, Միլին դարու ընթացքին խօսած են Արեւելեան—Օրիոտոքս և Հռոմէական—կաթոլիկ Եկեղեցիներու միջև վիճաբանութեան նիւթ եղած դաւանական կէտերու վրայ։ Որչա՞ք պատգամաւորներ ծովագնաց ճամբորդութեամբ զրկուած են, մեծ եռանդով փափաքուած միութեան վրայ բանակցելու համար։ Որքա՞ն տղ, աւագ, պատեհաբաններ և հալածանքներու պատճառ եղած են այդ խնդիրները։ Որքա՞ն ալ գայթակղութիւններ տեղի ունեցած են, որոնք ցանկալի էր, եթէ հնար ըլլար, մարդկութեան և եկեղեցւոյ պատմութեան էջերէն ջնջել, անհետացնել։ Միութեան սխալ իմացուած փափաք մը բռնութեան մղեց Լատինները, երբ Արեւելքի մէջ կը գտնուէին։ Բայց Արեւելեան Եկեղեցին աւելն կերպերով հալածած ատեններն, խնդրին լուծումը միշտ աւելի դժուարացուցին և գրեթէ անհնար դարձուցին։

Ասոր հակառակ, Արեւելեաններէն ալ ոմանք, միութիւնը յաջողցնելու համար Հռոմի գործածած միջոցներէն գայտացած, իրենք ալ Հռոմի հետ միութեան դիմողները հալածեցին, ինչպէս ըրաւ Ռուսիա, Լեհաստանը լարաբաժին ընիլէ ետքը։ Մինչև իսկ ժողովներ ալ եղան, յատկապէս այդ միութիւնը յաջողցնելու համար, որոնք Լատիններէն իրր տիեզերական ժողովներ կը նկատուին։ Որքա՞ն մեծոգի ջանքեր ալ եղան, Նոյնիսկ մեր օրերուն։ Ասով մէկտեղ, կ'երևի թէ բոլոր այդ աշխատութիւնները պարապի գացած են, և թէ Նոյնիսկ ապագային մէջ լաւագոյն արդիւնքի մը

յոյսը փակուած է մեր առջև։ Արդեօք այդ մասին ըսուելիք նոր բան մը կա՞յ, որ ըսուած չըլլայ այդչափ դարեհուր մէջ, յորմէհետէ բաժանումը կը տիրէ։ Արդեօք տւելորդ չ'է՞ որոնք ու նորէն կրկնել այն բաները, որոնք այդչափ դարերէ ի վեր պարագայ տեղ և ապարդիւն կերպով խօսուեցան։ Արդեօք ինք դարերէ ի վեր եղած աշխատութեանց ձախող հետեանքը, մէկ կամ միւս կողմին միութեան համար իրական փափաք կամ բարի կամք չ'ունենալէ՞ն առաջ կուգայ։

Ամէնչէն ալ համամիտ են յայտարարելու։ — Քրիստոնէութեան փրկութիւնը Արեւելքի և Արեւմուտքի միութենէն կախուած է։ Այս կերպով միայն՝ մեր օրերուն մէջ հնարաւոր կ'ըլլայ Բողոքականացի պետութիւններուն անհաւատութիւն քաղաքողներուն դէմ յաղթանակ տանիլ Քրիստոնէութեան մէջ։ Որովհետեւ կաթոլիկ տիեզերական Եկեղեցին աւելի մեծ հզօր նախութեամբ ճոխացած կ'ըլլայ, եթէ այն երկու կէտերը, որոնք սկիզբէն Եկեղեցին կը կազմէին, իրարու հետ համաձայնած ներկայանան։ Այս միութեան զօրութեամբ, Քրիստոնէութիւնը նոր ոյժ ստանալով, պիտի կարենայ աւելի դիւրութեամբ Աւետարանի վարդապետութիւնը տարածել այնչափ անաշխարհին մէջ։ Արեւելքի և Արեւմուտքի մէջ կրօնական կենդանի հաղորդակցութիւնը որչա՞ք ուրիշ օգուտներ ալ պիտի պտղաբերէ, հեկեղեցական կեանքը նոր զապափարներով պիտի հարստացնէ և գործունէութեան նոր ստեղծանքներ պիտի ստեղծէ։

Մարդ պիտի չգտնուի, որ սրտեռանդն իր ձով և բուրբ սրտով միութեան փափաքը չ'ունենայ։ Քրիստոնէիս զինապետ մը պիտի չգտնուի որ ըսէ։ — Ես կ'ուզեմ որ քրիստոնէաներու բաժանումը մինչև վերջ տււական ըլլայ — ։ Արեւելեան Եկեղեցւոյ պատրիարք կամ եպիսկոպոս կամ վանահայր կամ կրօնաւոր մը չկայ, որուն երբ միութեան խնդիրը առաջարկես, նա պատասխանէ։ — Ո՛հ, կ'ուզեմ որ ան ուզեր, ես քրիստոնէից բաժանումը իբրեւ կանոնաւոր կացութիւն կը նկատեմ — ։ Ընդհակառակն, նա քեզի պիտի ըսէ։ — Մենք բոլորով սրտիւ կը փափաքենք, որ ասանկ

գեղեցիկ գործ մը արդեամբ իրականանայ։ Մինք ամէն օր մեր ծխական աղօթքներու մէջ ալ այդ փափակներնու կատարումը Աստուծոյէ կը խնդրենք —։ Ամէն այր և ամէն կին, ըլլան ուսեալ և զարգացեալ դասակարգէն, ըլլան սովորական և ժողովրդական շարքերէն՝ միեւնոյն պատասխանը պիտի տան։ Եւ եթէ հնար ըլլար անցած սերունդներն ալ հարցափորձել այդ մասին, անոնք ալ միաձայնութեամբ նոյնը պիտի կրկնէին։ Բնականորոյ կայսրներ, պատրիարքներ և քահանաներ, մինչև իսկ անոնք ալ որոնք միութեան ոլորտի և հակառակորդ կարծուած են, ամէնքն ալ պիտի պատասխանէին. — Մեր սիրտերուն ամենէն գեղեցիկ երազն է այդ, Գրիստոնէի լուսնունդը միութեան տեսնել, ինչպէս էր առաջին տարիներուն մէջ —։ Նոյն ինքն Մարկոս Եփեսացին, Փլորենտինոյ ժողովին մէջ յուզուած միութեան խնդրին մեծ հակառակորդը, պիտի չընդունի երբեք որ ինքը միութեան հակառակորդ եղած ըլլայ, այլ ընդհակառակն պիտի պատասխանէ. — Ես սրտագրաւ դիմում մը ըրի մեր ընդգրկման իրենց, և անոնք չուզեցին ինծի անսալ։ Վերջապէս... աշխարհի մէջ չկայ մէկը որ յաղթող ըսել —։ Ես բաժանուած կը սիրեմ. ես կ'ուզեմ որ թշնամի մի միշտ որո՞մ ցանէ ցորենի արտերուն մէջ։ Պէտք էր ճշմարտագոյն գիւղազրգիւ և անհաստ մէկը ըլլա՞յ, այս կերպ միտք մը ունենալու համար։

Արդ երբ այս այսպէս է, եթէ երկու կողմէն ալ լրջօրէն հաշտութեան և միութեան փափաք կայ, եթէ երկար դարերէ ղեր այդ նպատակով աշխատանք թափուած է, առանց արդիւնք մը ձեռք ձգելու, հնար չէ ուրիշ հետեւութիւն մը քաղել, բայց եթէ ըսել, որ Թուրքիայի միութեան տեղի աւելցած են, որ միեւնոյն խնդրը բոլորովին տարբեր տեսակէտներով նկատուած է, որով փափաքուած իրականացումը անհնար դարձած է։ Եթէ երկու կողմ միևնոյն առարկան ուզեն, սակայն նոյն անունին ներքեւ բոլորովին տարբեր բաներ հասկընան, անոնք կրնան տարիներ ու դարեր իրարու հետ բանակցել և երբեք իրենց նպատակը ձեռք ձգել չլայողիլ։

Ըն

* *

Ահա ինչ որ իսկապէս տեղի ունեցած է Եկեղեցիներու միութեան խնդրին մէջ։

Որպէսզի այդ մասին եղած ծրագիր մը իրականութեան յոյս ներշնչէ, առաջին առնուելիք քայլը պիտի ըլլայ լաւ ճշգրէլ թէ ինչ կ'իմացուի ըսելով, և թէ ինչ միջոցներով և պայմաններով միութեանը պիտի հաստատուի։ Ահա այս է որ երբեք եղած չէ։ Լատին Եկեղեցին, միշտ հրամայելու վարժուած, պարզապէս ուզած է Արևելեան Եկեղեցին ստիպել, որ միութեանը ընդունի իր առած իմաստովը, առանց իսկ հարցնելու կամ փնտռելու թէ արդեօք նոյն իմաստը իր քորը Եկեղեցին հաճելով է թէ ոչ։ Նա միշտ ինքզինքին այն զիջքը տուած է թէ. — Ես եմ որ օրէնք դնելու իրաւունք ունիմ։ Ով որ չուզէր միութեանը հասկնալ այն կերպով որ ես կը սահմանեմ, անկախ միութեան հակառակորդ մըն է։ Ըստ այսմ, օրինակի համար, Մարկոս Եփեսացին միութեան հակառակորդ մը նկատուած է, որովհետեւ նա չուզեց համակերպիլ միութեան այն ձևին՝ զոր Արևմտեան Եկեղեցին Փլորենտինոյ ժողովին մէջ կ'ուզէր սահմանել։ Ընդհակառակն նրա միութեան հակառակած չէր ըլլար, եթէ միութեանը իմացուէր այն կերպով, ինչ կերպով որ Արևելեան Եկեղեցին կը փափաքէր հաստատել։ Արևմտեան Եկեղեցւոյ տաքին մէջ, միութեանը նոյնանշան էր կատարեալ հաստատութեան հետ։ Արևելեան Եկեղեցւոյ նկատուած էր իբր ձեռմէական Եկեղեցւոյ ապստամբ դուստրը։ Արևմտեանը պէտք չուներ ոչ բան մը զեղչել և ոչ բան մը փոխել՝ միութեան հաստատուելու համար։ Արևելքն էր որ պարտաւոր էր բացարձակապէս ենթարկուիլ Հռոմայ քահանայապետին իրաւասութեան, և միանգամայն իբր ճշմարիտ ընդունիլ այն ամէն հաւատքի և պատկանութիւնները՝ զորս Լատին աստուածաբանութիւնը հետագայ ժամանակներու մէջ իւրովի կազմակերպած էր։ Հռոմի և Արևմտեանը բոլոր ձեռնարկները, զորս անոնք բաժանման օրէնքը կատարեցին, ասկէ տարբեր նպատակ չունեցան։ Նուիրակութիւններ, թղթակցութիւններ, աստուածաբանական գրուածներ, միաբանական ժողովներ, քաղաքական միջոցներու կիրառութիւններ, և երբեմն ալ արտաքին օժի միջոցներ, ամէնքն ալ մի միայն այդ ուղղութեամբ կատարուեցան։ Իսկ Արևելեան Եկեղեցւոյ, միութեանը միշտ տարբեր տեսակէտէն նկատեց։ Իրեն իմացած կերպով, միութեանը բարե-

կամութիւն է, համաձայնութիւն է, եղբայրակցութիւն է, և ոչ երբեք հպատակութիւն: Նա Քրիստոնէութեան երկու ճիւղերը կը նկատէ իրրեւ երկու քոյրեր, պատուով ու իրաւունքով մին միւսին հաւասար: Նա համոզուած է եւս, որ միութիւնը վերահաստատելու համար, պէտք է վերադառնալ այն դիրքին, որ դաժանութիւն առաջ տեղի ունէր: Ըստ այսմ Քրիստոնէութեան երկու մեծ կէտերը պարտաւոր պիտի ըլլան հաւատալ այն ինչ միայն, որչափ որ համաձայնութեամբ կը հաւատային, բաժանուել սկսելէն առաջ: Իրենց փոխադարձ յարաբերութիւններն ալ՝ պէտք է ունենան այն ձեւերն ու կերպերը, որոս ունէին առաջին ժամանակներուն մէջ: Արեւելք իրրեւ զեղծութիւն կը նկատէ Միջին դարու մէջ Լատիններէն կազմուած վարդապետութիւնները, ինչպէս նաեւ իննետասներորդ դարու մէջ հաւատոյ դաւանութեան վերածուած վարդապետութիւնները: Անոր կարծիքով, Արեւմտեան Եկեղեցին թողած է վարդապետական հին հիմքերը, և անոնց տեղ նորութիւններ է մուծած, ինչպէս եւ, Հոգւոյն Սրբոյ եւ յիշողոյ բղխումը՝ և ոչ տիրապէս ի ձօրէ, մաքրարանի (purgatoire) գոյութիւնը, Հոռոմի քահանայապետին գերակայութիւնը (primauté), և ուրիշ նմանորակ կէտեր: Պէտք է ուրիշն որ Արեւմտեան Եկեղեցին թօթափէ այդ վարդապետութիւնները, որ միութեան և եղբայրական համերաշխութեան արգելք կ'ըլլան: Երբ նա այդ գոհողութիւնն ընէ, այն համերաշխութիւնն զոր ինքն խանգարեց այդ նորութիւններով, անմիջապէս վերանորոգուած կ'ըլլայ:

Այն կողմէն կ'ըսեն. — Յոյներուն ամբարտաւանութիւնն է, զոր չեն ուզեր իրենց ճակատը խոնարհեցնել Հոռոմի քահանայապետին առջեւ, և այս պատճառով միութիւնը կ'արգիւտի: Իսկ այս կողմէն կ'ըսեն. — Պապիւն ամբարտաւանութիւնն է, որ ինքզինքնին տիեզերաց վարդապետ կ'ուզեն ձեռնել, նոյնիսկ դաւանութեանց տէր, և կը պահանջեն որ ամէնքը իրենց առջև գետնամած խոնարհին: Այս է որ միութիւնը անհնար կը դարձնէ: Ըստ այսմ երկու կողմերէն իւրաքանչիւրը կը հետեւի իրարու ներհակ գաղափարներու, և միութիւնը երբեք չի կրնար իրականանալ:

Իրօք ալ կը տեսնենք, որ Արեւելեան Եկեղեցին գրեթէ միշտ մերժած է ընդունիլ միութեան նկատմամբ յայտնուած հոռութեան գաղափարը, որ իրեն անընդունելի կ'երևի, և կատարած ալ չկայ որ պապային ալ երբեք ընդունելիք չունի: Միայն քաղաքական յոյժ ստիպողական պարագաներու ազդեցութեան ներքեւ, երբեմն համամտութիւն ցոյց տուած ընդունելու այն կերպը, զոր Հոռոմ կ'ուզէր, ալ իրեն ատելի կ'երևէր: Քաղաքական պատճառներ եղան, որ Բիզանդիոնի կայսրերը յորդորեցին Հոռոմի հետ միութեան ատաջարկներ ընել: Քաղաքական յոյժ ստիպողական պատճառներ եղան, որոնք Արեւելեանները պարտաւորեցին վաղանցուկ կերպով Արեւմտեան գաղափարին համակերպուլ Լուսինայի և Փլորինտոյ մէջ: Լուսինայի մէջ հաւանեցան Լատիններու յաւակնութեան ազատելու համար, որոնք Բիզանդիոնի յունական գահին կը սպառնային, Փլորինտոյ մէջ ալ հաւանեցան՝ զոստանդնուպոլիսը Թուրքիոյն ձեռքէն ազատ պահելու համար: Արեւելեան Եկեղեցւոյ ինչ ինչ մասերը, օրինակ, իմնութիւնները, վերջապէս ընդունեցին այն ձեւը զոր Հոռոմ կ'ուզէր, բայց ստիպ է որ Արեւելեան Եկեղեցին ընդհանուր առմամբ զայն միշտ մերժեց, և երբեք չի կրնար զայն ընդունիլ իր տեսակէտէն նայելով: Այս է պատճառը որ Արեւելեան Եկեղեցին աւելի կ'ուզէ միութիւն հաստատել Արեւմտեքի և Հին-Կաթոլիկներու կամ Անշիլքեաններու հետ, քան թէ Հոռոմական Եկեղեցւոյ հետ: Որովհետեւ քաջ գիտէ և կը զգայ, որ այն միւս Եկեղեցիները երբեք պիտի չուզեն իրենց իշխանութիւնը տարածել իր վրայ, և թէ իրեն հանդէպ ինքզինքնին միայն իրրեւ քոյրեր, և նոյնիսկ իրրեւ կրասեր քոյրեր պիտի նկատեն, և Արեւելեան Եկեղեցին պիտի յարգեն իրրեւ իրենցմէ աւելի հին և աւելի արժանաւոր Եկեղեցի մը, մինչ Հոռոմ միշտ այս երկու ծայրերը կը ցուցնէ իրենց: — Կամ հպատակելի, կամ չհիմարտելի, — և սակէ տարբեր բան մը պիտի չըսէ երբեք:

Թրգմ. Մ. Ա. Օ.

(Շարունակելի)

ԳՐԱԴԱՐԱՆ**“ԼԻԱԿԱՏԱՐ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ****ՀԱՅՈՑ ԼԵՁՈՒՒ****ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹԵԱՄԲ 562 ԼԵՁՈՒՆԵՐԻ”****Ն Ե Ր Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ն**

ՀՐԱՋԵԱՏ ԱՃԱՌԱՆ — ԵՐԵՒԱՆ — 1955, Էջ 655

Հոգովայեցիները աշխարհակալութեամբ հետզհետէ նուաճեցին Իտալիոյ բոլոր մասերը ու քրիստոնէութեան առաջին դարուն, վերջ տալով այդ ցեղերուն և լեզուներուն ամէն կողմ տարածեցին լատիներէնը, որ դարձաւ միակ տիրող լեզուն։ Հոս է յունարէնի և լատիներէնի տարբերութիւնը։ մինչդեռ առաջինը կը ներկայացնէ բազմազան բարբառներու շարան, իբրև արդիւնք քաղաքական կազմութեան, ընդհակառակը, լատիներէնը կը ներկայացնէ մէկ ամբողջութիւն և մէկ բարբառ, իբրև արդիւնք իր պետական միասնեան կառուցուածքին։ Նոյնիսկ այն շրջանին, երբ լատին պետութիւնը քայքայուած էր, լատինական գրական լեզուն մնաց իբրև Լատին ինկղեցեոյ յատկանիշը։ Բայց լատիներէնը Իտալիոյ սահմաններուն մէջ չմնաց։ Պատմութենէն գիտենք, թէ հռոմէական պետութիւնը ինչ մեծ տարածում ստացաւ հին աշխարհի բոլոր մասերուն մէջ։ Լատիներէնն ալ անոր հետ ամէն կողմ տարածուեցաւ և դարձաւ այնպիսի համաշխարհային լեզու մը, որուն նմանը չէ տեսած պատմութիւնը։ Հռոմէացի զինուորները այդ լեզուն փոխադրեցին Գաղլիա, Սպանիա և Ռումանիա և այս երկիրներու ժողովուրդները հետզհետէ մոռնալով իրենց լեզուն, ընդունեցին Լատիներէնը, որ ձեռքառաւորով նոյն երկիրներու անկախութեամբ, հռոմէական պետութեան կործանումէն յետոյ ծնունդ տուաւ առանձին և անկախ լեզուներու, որոնք ընդհանուր բառով մը կը կոչուին Գոթալանգի կամ Ռոմանական լեզուներ։ Լատիներէնը տարածուեցաւ նաև Բիւզանդական պետութեան մէջ։ Աղբիւրներէն

դէպի արեւելք, ամէն կողմ լատիներէնը կը տիրէր. այդ երկիրներու գրական քնակութեան քառորդը, Յ. Ք. 400 թուականներուն արդէն լատիներէն կը խօսէր։ Նախկին Թրակացիները և Իլլիրացիները լատինախօս դարձան և լատիներէնը Բիւզանդական պետութեան լեզուն դարձաւ։ Գրգ. դարէն վերջ, Աղբիւրներէն դէպի արեւելք և Բիւզանդական պետութեան մէջ լատիներէնը կը սկսէր տեղի տալ։

Գերմանական բարբարոս ժողովուրդները, Վիկինգներ և Օսկերներ, կը կոտորէին Թրակացի և Իլլիրացի ժողովուրդներէն մէկ մասը։ Աւարներու և Աւաններու արշաւանքի շրջանին, անոնք ենթարկուեցան անելի մեծ կոտորածներու, իսկ մնացեալները խոռոչներով նոր արշաւող Սլաւներու հետ, կորսնցուցին լատիներէնը և դարձան սլաւ։ Այսպէս գոյացան Սերբիան, Խորւաթիան և Չերնոգորիան։ Լատինախօս մնացին միայն Ռումանացիները։ Բիւզանդական պետութեան մէջ ևս, 320էն մինչև 620 թուականը, 3 դարերու ընթացքին, լատիներէնը հետզհետէ անհետացաւ և Յունաստանի նման վերջին կայսրն էր որ լատիներէն կը խօսէր։ Լատիներէնը մտաւ նաև Ափրիկէ և Յ. Ք. առաջին դարուն իսկ արդէն տարածուած լեզու դարձաւ, մասնաւորաբար Թունիզի մէջ։ Արաբները մուտք գործելով Ափրիկէի մէջ, շնչեցին ու վտարեցին զայն։

Ժամանակի ընթացքին, լատիներէնը փոխուելով ծնունդ տուաւ ստորին լատիներէնին։ քայքայուած կը սկսէր արդէն 3-5րդ. դարերէն։ Ստորին լատիներէնէն յառաջանան նորալատին լեզուները, որոնք արդէն անկախ լեզուներ էին 9րդ. դարէն սկսեալ։ Սակայն, գրականութեան լեզուն եւրոպայի մէկ ծայրէն միւսը լատիներէնն էր. այս վիճակը տեսց հազար տարի։ Այսօր ալ, թէև լատիներէնը դարձած է խօսակցական լեզու բոլոր նորալատին լեզուներու գրականութեան բարձրացած են իրենց մօր փոխարէն, բայց անոնց յօրինուածքին մէջ շատ մը երեւոյթներ կա՞մ ուղղակի լատիներէն են և կա՞մ լատիներէնի թարգմանութիւն։ Այսպէս, ամբողջ Եւրոպայի մէջ այսօր լատիներէնը կ'շխտէ և կը մնայ գիտական լեզու, ուսման բոլոր ճիւղերուն համար. միաժամանակ պաշտօն-

նական լեզուն է ընդհանուր կաթոլիկու-
թեան ու բազմաթիւ փոխառութիւններով
զը շարունակէ իր գոյութիւնը նոր լեզու-
ներու մէջ:

Լեզուաբանական տեսակէտէն գիտելով,
լատիներէնը բառական հին վիճակ մը կը
ներկայացնէ, թէ և նուազ քան արիականը
և յունականը: Իր ձայնական և ձևաբանա-
կան յորինումը կը ներկայացնէ զանա-
կան նոր գծեր: Շատերը լատիներէնը կը
կը մօտեցնեն յունարէնին, և առ այդ կազ-
մած են նոյնիսկ յունարէնի և լատիներէնի
բաղդատական քերականութիւնը. այս սա-
կայն իրողութեան համապատասխան է:
Լատիներէնը լեզուաբանօրէն մօտաւոր կապ
չունի յունարէնին հետ և այն համեմատու-
թեամբ միայն կարելի է կազմել յունարէնի
և լատիներէնի բաղդատական քերականու-
թիւնը՝ որքան յունարէնի և գերմաներէնի
կամ լատիներէնի և ռուսերէնի, և այլն:
Ան աւելի սերտօրէն կապուած է կելտական
ճիւղին, իսկ յունարէնի հետ ունեցած նոյ-
նութիւնը յառաջացած է յունարէնի լատի-
ներէնի վրայ ունեցած մեծ ազդեցութիւնէն:
Տես E. Leumann - J. B. Hofmann, Latei-
nische Grammatik, 1926 - 1928; R. G. Kent,
The Sounds of Latin, 3րդ. հրատ., Baltimore,
1945; Նոյնէն՝ The Forms of Latin, Balti-
more, 1949; Waide - Hofmann, Lateinisches
etymologisches Wörterbuch, Heidelberg,
1938; A. Meillet, Esquisse d'une histoire de
la langue Latine, 3րդ. հրատ., Paris, 1933;
G. Devoto, Storia della lingua di Roma,
Bologne, 1940; A. Ernout, Les éléments
dialectaux du vocabulaire Latin, Paris, 2րդ.
հրատ., 1928; A. Ernout - A. Meillet, Dic-
tionnaire étymologique de la langue Latine,
3րդ. հրատ., 2րդ. հատոր, Paris, 1951; E.
Löfstedt, Syntactica, 2 հատոր, Lund, 1928
- 1933; G. Mohl, Introduction à la chrono-
logie du latin vulgaire, Paris, 1899; C. H.
Grandgeat, an Introduction to vulgar La-
tin, Boston, 1907; M. Bonnet, Le Latin de
Grégoire de Tours, Paris, 1890; J. Vie-
illard, Le latin des diplômes royaux et
chartes privées de l'époque mérovingienne,
Paris, 1927; H. F. Muller, L'époque méro-
vingienne, New-York, 1945. Տես A. Meillet
և M. Cohen, L. M., էջ 73-74:

Լատիներէնէն ծագած նոր լեզուները
հետեւեալներն են.

1. — Իսպանիացի, որ կը խօսուի բացի
Իտալիայէն, նաև Ջուրիցերիոյ և Սիկիլիոյ,
Սարալիոյ և Քորսիքա կղզիներու մէջ.
Ուելի զանազան բարբառներ, որոնցմէ զը-
խաւորներն են թոսկանականը, վենետիկ-
եանը, սիկիլիականը և սարալիո-քորսի-
քականը: Այս բոլորին մէջ լուսագոյնը կը
համարուի թոսկանայի բարբառը, որ Տան-
դէի միջոցաւ գրականութեան բարձրացաւ
13րդ. դարուն և արդի խոսյական գրական
լեզուն է: Իտալերէնի ամենահին յիշատա-
կարանը 960 թուականէն է: Տես առհա-
սարակ Ռոմանական լեզուներու մասին,
W. Meyer-Lübke, Grammatik der roma-
nischen Sprachen, 3 հատոր, Leipzig, 1890-
1902; (Ֆրանսերէն թարգմանութեամբ Ra-
bietti և Doutrepointh կողմէ, 4 հատոր, Pa-
ris, 1890-1906); Նոյնէն՝ Einführung in das
Studium der romanischen Sprachwissen-
schaft, 3րդ. հրատ., Heidelberg, 1920; E.
Bourciez, Eléments de linguistique romane,
4րդ. հրատ., Paris 1940; P. E. Guarniero,
Fonologia romanza, Milan, 1918; W. Meyer-
Lübke, Romanisches etymologisches Wör-
terbuch, Heidelberg, 3րդ. հրատ., 1935;
W. van Wartburg, Die Ausgliederung der
Romanischen Sprachräume, Bern, 1950; S.
Pop, La dialectologie, 2 հատ. (I. Dialec-
tologie romane), Louvain, 1950. Իտալերէնի
մասին՝ W. Meyer-Lübke, Italienische Gram-
matik, Lpz. Reiland, 1990; G. Ascoli, l'Ita-
lia dialettale, arch. Glott. ital. մէջ, VIII, և
Ovidioh, Guarnerioh, Salvionih, Cecilh, Mo-
rosih, Gregorioh, Parodih, S. Pierih, Rolfsi
գործերը նոյն պարբերականութիւն մէջ; G.
Bertoni, Italia dialettale, Milan, 1916; M.
Bartoli, Italia Linguistica, 1927; Sprach-und
Sachatlas Italiens und der Südschweiz, J.
Jadh, K. Jabergih, P. Scheuermeyeri, G.
Rolfsi կողմէ 1928էն ի վեր, G. Rolfs, Histo-
rische Grammatik der Italienischen Sprache
und ihrer Mundarten, 2 հատոր, Bern, 1949;
Տես A. Meillet և M., Cohen, L. M. էջ 74:

2. — Ֆրանսերէն, Լատինական ընտա-
նիքի արդի ամենէն ազդեցիկ ներկայա-
ցուցիչն է: Առաջին դարուն, երբ հետաքը
նուանեց Գաղղիան, հռովմէական բանակ-

ները մտան այս երկիրը և իրենց հետ բերին նաև ստորին լատիներենը։ Մէջ դա՛վ էսանցած, Դաղլիայցիները մոռնալով իրենց լեզուական լեզուն և ընդունելով ստորին լատիներենը, անկէ կազմեցին երկու նոր լեզուներ, Հիւսիսի մէջ langue d'oïl և Հարաւի մէջ langue d'oc. առաջինը՝ որ բուն ֆրանսերէնն է, կը գտնուի Gironde - Lyon գիծէն դէպի հիւսիս։ Երկրորդը, որ Բուվսնալ լեզուն է, կը գտնուի անկէ դէպի հարաւ։ Ֆրանսերէնի բարբառներէն նշանաւոր է Ile-de-Franceի բարբառը, որ կը խօսուի Փարիզի շրջանին մէջ և բոլորին մէջտեղը կը գտնուի. անոր հիւսիսը կը գտնուի Վալլոնի բարբառը, արեւելքը՝ Շամբայնի, Պուրկոնիայի և Լոթարինիայի բարբառները, հիւսիս-արեւմուտքը՝ Բրաբանտի բարբառը, արեւմուտքը՝ Նորմանտի բարբառը, հարաւ-արեւմուտքը՝ Բուաթուի և Սեն Տոնկի բարբառները, հարաւ - արեւելքը ֆրանքո-բրովանսալ բարբառը, այսինքն Լիոնի, Տոֆինեան և, աւելի վեր, Սափուայի բարբառը։

Այս բոլոր բարբառները, որոնք իրարմէ անկախաբար ծագած էին ստորին լատիներէնէն, նախապէս կը խօսուէին և կը գրուէին։ Ֆրանսերէնի հնագոյն յիշատակաւոր 812 թուականէն է, չհաշուելով 768 թուականէն Ս. Գրոց բառացանկ մը։ 12րդ. դարէն սկսեալ, Ile-de-Franceի թագաւորները հետզհետէ նուաճելով Ֆրանսայի միւս գաւառները, իրենց բարբառն ալ պարտադրեցին անոնց։ Մինչ և 14րդ. դար վերջացաւ ամբողջ Ֆրանսայի տիրապետութիւնը և միւս բարբառները գրական արժանիքէ ինչպիսով, ֆրանսերէնը դարձաւ ընդհանուր լեզու։ Տես F. Brunot, Histoire de la langue française, Paris, 17 հատոր, երեցած 1913էն ի վեր; K. Nyrop, Grammaire historique de la langue française, 6 հատոր, թարգմանուած ֆրանսերէնի 1889; E. Pichon et J. Damourette, Essai de grammaire de la langue française, Paris, 1929-1949 (7 հատոր լոյս տեսած); F. Brunot et Ch. Bruneau, Précis de grammaire historique de la langue française, Paris, 1933; A. Dauzat, Histoire de la langue française, Paris, 1930; W. von Wartburg, Evolution et structure de la langue française, Paris, 4րդ. հրատ. 1949;

E. Bourciez, Précis historique de phonétique française, 8րդ. հրատ., Paris, 1937; P. Fouché, Le verbe français, Paris, Strasbourg, 1931; W. Meyer - Lübke, Hist. Grammatik der französischen Sprache, 2 հատոր, Heidelberg, 1913 - 1921; K. Pope, From Latin to modern French, Manchester, 1934; M. Grammont, Traité pratique de prononciation française, 9րդ. հրատ., Paris, 1939; P. Fouché, L'état actuel du phonétisme français, Conférences de l'Institut de Linguistique/ մէջ, IV., 1936; A. Martinet, La prononciation du français contemporain, Paris, 1945; Նոյնէն՝ Economie des Changements Phonétiques, Traité de phonologie diachronique, A. Francke S. A. Berne, 1955; O. Blochet et W. von Wartburg, Dict. étym. de la langue française, Paris, 1950; E. Gamillscheg, Etym. Wörterbuch der Franz. Sprache, Heidelberg, 1928; W. von Wartburg, Franz. Etym. Wörterbuch, Bonn, 1928; A. Dauzat, Dictionnaire étymologique de la langue française, 10րդ. հրատ., Paris, 1949; Gilliéron et Edmond, Atlas linguistique de la France, Paris, 1902 - 1910 et O. Bloch, Ch. Bruneau, A. Dauzat, A. Duraffour, Ch. Guerlin de Guer, G. Millardet, P. Rousselot, A. R. Terracherի գործերը, S. H. A. Meillet և M. Cohen, L. M., էջ 74-75։

Ֆրանսերէնէն աւելի գեղեցիկ և բանաստեղծական կը թուի Բովսնալը, որ թէև ֆրանսերէնէն անկախ և առանձին լեզու մըն է, բայց անոր տիրապետութեան տակ հետզհետէ կը շնչուի։ Բրովանսալի բարբառներն են. արեւմուտքէն՝ կասզոն բարբառը, որ մօտ է սպանիերէնին, և լանկատը բարբառը. հիւսիսէն՝ լիմուզէն և օվերնեան բարբառները, որոնք բաւական մօտիկ են Փարիզի բարբառին։ Բրովանսալի ամենահին յիշատակաբանը 1102 թուականէն է, Տես Suchier, Grundriss der rom. Phil. մէջ, I., էջ 758; J. Anglade, Grammaire de l'ancien provençal, Paris, 1921; V. Crescini, Manuale per l'avviamento agli studi provenzali, 3րդ. հրատ., Milan, 1926; O. Schultz-Gora, Altprovenzalisches Elementarbuch, 4րդ. հրատ., Heidelberg, 1924; J. Ronjat, Essai de syntaxe des parlers proven-

çaux modernes, Paris, 1913; Նոյնէն՝ Grammaire istorique (այսպէս) des parlers provençaux modernes, Montpellier, 1930-1937: Տես A. Meillet & M. Cohen, L. M., էջ 74:

L. De Montigny, La langue française au Canada, Ottawa, 1916; D. Behrens, Beiträge zu einer Geschichte der franz. Spr. Ztschr. f. franz. Spr. und Lit. XLV., 1919, էջ 157-234; J. K. Ditchy, Les Acadian Louisianais et leur parler, Paris, 1932:

3. — Սպաներէն, շատ տարածուած լեզուներէն մէկն է և կը խօսուի ոչ միայն Սպանիոյ, այլ նաեւ Մեքսիկայի և ամբողջ Կեդրոնական և Հարաւային Ամերիկայի մէջ, բացի Պարագիւայէն, մինչ և Միացեալ Նահանգներ, ինչպէս նաեւ Ափրիկէի հիւսիս արեւմտեան եզերքները: Սպաներէնի ճիւղերն են Լէսոնայի, Գաաթիյի, Արականի և Անտալուզիոյ բարբառները: Սպաներէնի ամենահին յիշատակարանը 1145 թուականէն է: Տես R. Menéndez-Pidal, Manuale

de gramática historica española, 5րդ. հրատ., Madrid, 1925; Նոյնէն՝ Origenes del español I, 2րդ. հրատ., Madrid, 1929; P. Fouché, Etudes de philologie hispanique, Paris-New-York, 1928; Fr. Hanssen, Spanische Gram. auf histo. Grundlage, Halle, 1910 et Grammatica historica de la langue Castellana, Halle, 1913; A. Zauner, alspanisches Elementarbuch, Heidelberg, 2րդ. հրատ., 1921: Տես A. Meillet & M. Cohen, L. M., էջ 75:

R. Lenz, Diccionario etimologico de las voces chilenas derivadas de lenguas indígenas americanas, 1904-1905; R. J. Cuervo, Apuntaciones criticas sobre el lenguaje bogotano, 5րդ. հրատ., Paris, 1907; Պուէնոս-Այրէսի Institut de philologieի կողմէ հրատարակուած Biblioteca de dialectologia hispano-americanai մէջ, հետեւեալ հեղինակները՝ I. A. Espinosa, Estudios sobre et español de Nuevo Mejico, I., 1930; IV. (գա-

նանեւ հեղինակներ), El español en Mejico, los Estados Unidos y la América Central, 1938; H. Loewe, Die Sprachen der Juden, Cologne, 1911; M. L. Wagner, Rev. dialrom.ի մէջ, I., 1909, էջ 470-506; C. J. Crews, Les judéo-espagnol dans les pays balkaniques, Paris, 1937; J. S. Revah, Bulletin hispanique, X. L., 1938, էջ 79-85 և C. M. Crews & J. P. Vinay. - ibid. XLI., 1931, էջ 209-235:

4. — Դաթալան, կը խօսուի Սպանիոյ հիւսիս-արեւելեան մասին մէջ, Ֆրանսայի հարաւը, Գաթալանի՝ Պիրենեան լեռներու շրջանին, Վալլէնտիոյ, Պալէար կղզիներու և Սարտինիոյ մէջ: Հնագոյն յիշատակաբանը 1171 թուականէն է: Տես P. Fouché, Phonétique et morphologie hist. du roussillonais, 2 հատոր, Paris-Toulouse, 1924; A. Griaer, Gramática historica del català antic, Barcelone, 1931; W. Meyer-Lübke, Das Katalanische, Heiderberg, 1929; Տես A. Meillet & M. Cohen, L. M., էջ 75:

5. — Բոթրուկալերէն, սպաներէնին շատ մօտիկ լեզու մըն է, որ բացի Բոթրուկալէն, գաղթականութեամբ տարածուած է նաեւ ամբողջ Պարագիւայի, մասամբ նաեւ Ափրիկէի և Հնդկաստանի մէջ: Աւանդուած է մեզի 1192 թուականէն: Տես J. Cornu, Grundr. der rom. Phil. I.; L. De Vasconcellos, Esquisse d'une dialectologie portugaise, Paris, 1901 et Licoes de filologia portuguesa, 2րդ. հատոր, Lisbonne, 1926:

J. Huber, alport. Elementarbuch, Heidelberg, 1933; J. Nunes, Compêndio de gramática histórica portuguesa, Lisbonne, 1919; Re de Sa Nogueira, Curso de filologia portuguesa, 2րդ. հրատ., Lisbonne, 1926; Տես A. Meillet & M. Cohen, L. M., էջ 75:

6. — Ռեքո-ռոման, (ռոմանշ) կամ լադին, կը խօսուի Գերմանիոյ մէկ մասին, Զուիցերիոյ և Իտալիոյ մէջ. իր զբաւած գաւառներն են Կրիզոն, Թիրուլ, Յրիուլ, Էնկատին, Կրոպուներին և այլն: Հատիններէնի ամենամօտիկ լեզուն է: Տես Th. Gardner, Grundr. der rom. Phil. I.ի մէջ; Böhmer, Romanische Studien, VI.ի մէջ, պարբերաբար լրացուելով Vollmöller Krit. Jahresberichtի միջոցաւ; R. Brandstetten, Rätroman. Forschungen, 1905; C. Battisti, Die Nömlinger Mundart (S. B. Akad-Wien, 160); G. A. Stompa, Der Dialekt von Bargell, Bern, 1934; K. Jaberg, Kultur und Sprache in Romanisch-Bünden, Bern, 1921; R. von Planta-Schorta, Dicziunari rumantsch-grischun, Coire, 1937էն ի վեր: Տես A. Meillet & M. Cohen, L. M., էջ 75:

7. — Տալազերէն, ամենէն թոյլ խումբն է, մինչ և 19րդ. դարու վերջը կը խօսուէին իր բարբառները Ագրիականի ափերուն վրայ, այժմ բոլորովին ջնջուած է: Տես

M. G. Bartoli, Das Dalmatische (Schriften der Balkankommission, հատ. IV et V), 1906; A. Ive, Il dialetto veglioto, arch. glott. ital. հատ. IX, մէջ: Տես A. Meillet & M. Cohen, L. M., էջ 75:

8.— Թուամսերէն, արդի Թուամսիրոյ լեզուն է: Այս երկիրը նախապէս կը կոչուէր Տակիւս և բնակուած էր Թրակացիներով: Ան կը պարունակէր բուն Թուամսիան, Մոյոտովայագիւն, Թրանսլիվանիան և Պեսարապիան: Հռովմայեցի Տրայանոս կայսրը նուաճեց այդ երկիրը և վերածեց հռովմէական գաւառի 106 թուականին: Իր տիրապետութիւնը ապահովելու համար այնտեղ, իտալիոյ զանազան մասերէն բաղձաթիւ հռովմէացի գաղթականներ բերաւ և բնակեցուց Դանուբի ձախ ափը: Անոնք հոն հաստատուելով երկիրը լատինացուցին: Թրակերէնը անհետացաւ և անոր աւերակներուն վրայ կերտուեցաւ նոր լատինական լեզու մը, որ կոչուեցաւ ուսլաներէն, որուն հնագոյն յիշատակարանը 16րդ դարէն է: Թուամսերէնը մեծապէս ազդուած է սլաւականէն, գլխաւոր այն պատճառով, որ եկեղեցական լեզուն սլաւական է: Թուամսերէնի բարբառներն են՝ վալիսերէն, մոլտաւերէն, Թրանսլիվանիոյ բարբառ և մակեդոնա-ուսլամական: Վերջինը, որ ըստ տեղացիներու կը կոչուի արոմին, կը խօսուի մինչև Ներկայիս, մասնաւորաբար Թեսալիոյ, Ալպանիոյ, Մոնասթերի և Սալոնիկի շրջանները: Տես H. Tiktin, Grundr. der rom. Phil. I, ր. 17, Օ. Densustian, Histoire de la langue roumaine, 2 հատոր, Paris, 1901-1932; A. Rosetti, Istoria limbii române, I-II, Bucurest, 1938; S. Puscariu, Etudes de linguistique roumaine, Cluj, 1937 et Studi introromâne, 3 հատոր, Bucurest, 1906-1929; Th. Capidan - Megleno, Rominii, 3 հատոր, Bucurest, 1925-1936. Նոյնն՝ Aromânii, dialectual aromân, Bucurest, 1932; E. Seidel, Linguistische Beobachtungen in der Ukraine (A. Rosettiի Bulletin linguistiqueի մէջ, 1943-II); S. Pop, Grammaire roumaine, Berne, 1948: Տես A. Meillet & M. Cohen, L. M., էջ 75-76:

ԱՆՈՒՇԱԻԱՆ ՎՐԴ. ԶԴՋԱՆԵԱՆ
(Շարունակելի՝ 11)

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

ԿԱՐՄԻՐ ՎԱՆՔ — Ս. ՆՇԱՆ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ. — Կարմիր կամ կարմրակն Ս. Նշան վանքը կը գտնուէր Զմշկածագի Ագրակ գիւղին մօտ: Կարմիր կոչուած է, որովհետեւ «կարմիր են հողն և քարինք այս բարձրաւանդակին, որոյ վրայ շինուած է վանքը» (Սրուանձտեանց, Թ. Աղբար, Բ. Հատոր, էջ 115): Արուէն Գարսոյն, որ ժէ. դարու Բ. կեսին կ'ապրէր, սապէս նկարագրած է. «Զի Կարմիր վանքս ի վերայ ապառաժ քարի է. հողն կարմիր է. յարեւելից կողմն Ագրակն է և Պաւղանն. յարեւմտից դիմն՝ սուրբ Էհան, Հաղարին, և Աղկաւն. հարաւային կողմն Զմշկածագ քաղաքն. հիւսիսային կողմն Ակներն և Սեղընկայ լեռան» (ն. Լալայեան, Տուցակ Զեռ. Վասպուրականի, էջ 536): Տրդատ Եպս. Պալեան ես ունի նկարագրութիւն մը այս վանքի մասին «Լոյս» եկեղեցագրատան կան շարաթաթեթիւն մէջ (1906, էջ 569):

ՊԼՏՄԱԿԱՆ. — Կարմիր վանքի առաջ-նորդներէն ծանօթ են շատ քրիշիւր. այսպէս՝

1. — Տէր Մեխիսէթ, 1435-6. — Լ. Ս. Ուշիկեան, Հիշատակարաններ, ԺԵ. դար, Մասն Ա., էջ 448 և 466:

2. — Կիւակոս Եպիսկոպոս, 1537. այդ թուականին վանքը ունէր 16 Միաբաններ. — Tisserant, Cod. Armeni, Romae, 1927, p. 148:

3. — Թուամս Եպիսկոպոս, 1621-3. — Հանգ. Ամս., 1924, էջ 123: Թ. Աղբար, Բ. Հատոր, էջ 329:

4. — Աւետիս Վարդապետ, 1683-4. — Tisserant, Cod. Armeni, Romae, 1927, p. 127, Լոյս, 1906, էջ 570:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ. — Նոյնպէս սակաւ են մշակութային առեւանդներ: Դաստատան մը գոյութիւնը երաշխաւորող հաստատուն տեղեկութեանց չենք հանդիպած: Թերեւս ներուի ենթադրել նման բան մը, նկատի ունենալով որ Ալէքսիանոս արքեպիսկոպոսն «անուրը կը գործածէ 1537ին, իսկ աւելի ուշ, 1684ին ալ, կը տեսնենք օճե-

մարան» կոչումը Արսէն արեղայի գրչին տակ, Հոս կ'ամփոփենք ինչ որ կրցած ենք քաղել զանազան աղբյուրներից: զբղջողական գործունէութեան մասին:

Ա. — Գրիգոր Գրիչ, 1435ին օրինակած է, Ձմեկածագի Կարմիր մեհաւորանի մէջ, Մաւսոյ մը, տէր Միլթիոսի խնդրանքով: — Լ. Ս. իտալիկան, Հիշատակարաններ, ԺԵ. գար, Մասն Ա., 1955, էջ 448:

Թէն գրչին անունը չէ յիշուած. բայց աւելորդ չենք համարիր հոս արտագրել հետեւեղ յիշատակարանն ալ. «Մաւսոյ Ձեռնագրութեան, որ Կոչի Երկգտեայ. Գրեալ է Ձմեկածագ, ի Վանքի Կարմիր, յամի Պէշն = 1448. — Թ. Աղբար, Բ., էջ 387:

Բ. — Մկրտիչ Կրօնաւոր Գրիչ, 1436ին օրինակած է Գոնճաւան մը. — իտալիկան, Հիշատակարաններ, ԺԵ. գար, Մասն Ա., էջ 466:

Գ. — Ալէքսիանոս Արղ. Բասննի, Գրիչ, 1537. որդի Մարտիրոսի և Եղիորտի:

1. — Գիրք Սալմոսաց, 1537ին օրինակած է բոլորգրով. — Tisserant, Cod. Arm., p. 147-8:

2. — Աւետարան, օրինակած է բոլոր գրով. նիւթն է մագաղաթ (կրկնագիր). — Ե. Լալայան, Յուցակ չէայ. Ձեռ. Վան. պուրակների, Թիֆլիս, 1915, էջ 535 և 1007: Երկիցն նկարազրուած է, նախ իրրե ԺԵ. դարու գրչութիւն և յետոյ իրրե ԺԵ. դարու: Երկուքն ալ սխալ սակայն. ճիշդն է ԺԶ. դար:

Դ. — Վարդան Սրեղայ, Գրիչ եւ Ծաղկող, 1613-1625, իր ուսուցիչները եղած են, Տէր Գրիգոր, Տէր Յովանէս Վարդան, Տէր Ստեփանոս Քաթիկոս Վարդան Վարդան, և Ստեփանոս Քաթիկոս Վարդան Վարդան: Իր աշակերտն է եղած Թովմայ Եպիսկոպոս: Իր ընդօրինակութեամբ ծանօթ են բաւական ձեռագրները. այսպէս,

1. — Աւետարան, 1613ին օրինակած է. — Բ. Կ. Ճանիկեան, Հնութիւնք Ակնայ, Թիֆլիս, 1895, էջ 87, Թ. 22:

2. — Աւետարան, 1614ին նորոգած և կապած է. — Նոյն, էջ 81:

3. — Դատաստանագիրք Միսիթար Գոչի, 1618ին օրինակած է բոլորգրով. — Յուցակ Ձեռ. Էջմիածնի, 1863, Թ. 482:

4. — Սաղմոսարան — Ժամագիրք — Պատարագարան. — 1621ին օրինակած է բոլոր գրով, գծուարին պայմաններու մէջ, Խարտիշարու Պետրոս Եպիսկոպոսին համար. — Հանդէս Ամս., 1924, էջ 123:

5. — Աւետարան, 1623ին, ընդ հովանեաւ Ս. Աստուածածնին և Ս. Կարապետին և Ս. Հրէշտակապետացն, Բենիկ Առաջնորդ Տէր Յովանէս Եպիսկոպոսին համար: Իր աշակերտը Թովմայ Ապս. Հատ աշխատած է թուղթը կոկիւռ. — Թ. Աղբար, Բ., էջ 329-330:

6. — Ծարակնոց, 1625ին օրինակած է, ընդ հովանեաւ Ս. Կարապետին, Ս. Նշտանին և Ս. Սարգսին, Տէր Եղիայի համար. — Թ. Աղբար, Բ., էջ 372:

Ե. — Սրսէն Արեղայ, Քարտող Ք. Կալմոզ, 1682-1693. ծնողքը Արսէն և Կուլիստան. ուսուցիչը Ներսէս Վրդ. և Աշակերտը փաթրիկ իտալիկ, թուղթ կոկիւռ և սրբագրութ. Իր գործերէն յայտնի են.

1. — Մաւսոց, 1682ին օրինակած է, բոլոր գրով, Պրերիցի Տէր Ղազարի համար. — Tisserant, Cod. Arm., p. 127:

2. — Աւետարան, 1684ին օրինակած է. — Լոյս, 1906, էջ 569-570:

3. — Աւետարան, 1693ին վերստին նորոգած և կապած է. — Թ. Աղբար, Բ., էջ 366:

ԽԱՐՏԻՇԱՐԻ ՎԱՆՔ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ. — Խարտիշարի Ս. Կարապետի Վանքը կը գտնուէր Ձմեկածագի մօտ, աւերակ վիճակի մէջ: Հատ Գարեգին Վրդ. Սրտանձտանցի Վաչէքին ճանաչողը դեռ հոսկայաւ և գեղեցիկակերտ իրաւամբ կը գրածէ մարդոյ հրացուքն և արցունք կը քամէ տեսնողաց աչքերէն. — Թորոս Աղբար, Բ. Հատոր, էջ 117:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. — Խարտիշարի Վանքին հնութիւնը ըստ ծանօթ տուեալներու կը վերանայ մինչև ԺԵ. դարու կէսը: Վանքին առաջնորդներէն կը յիշուին.

1. — Տէր Յովնանէս Առաջնորդ, 1449. — Լոյս, 1906, էջ 862:

2. — Ստեփանոս Բաբելմայս, 1497.
— Թ. Աղբար, Բ., 305:

3. — Կառպպես Սպիսկոպոս, 1502 —
* 1541. — 1511 ին Վանքին հայրապետն է
եղած իր եղբայրը Յովհաննէս: Կային տաւ-
նեակ մը յիարան եղբայրներ. Տէր Մար-
գարէ, Տէր Յովհաննէս, Տէր Յովսէփ Նա-
պաշ, Տէր Ալէքս, Տէր Մկրտիչ, Տէր Գրի-
գոր, Տէր Աստուածատուր, Տէր Թուօմայ,
Տէր Թադէոս, և Աւետիք Վարդապետ (Տաշ-
եան, Յուցակ 2եռ. Վրեհնայի, էջ 407):
Վերջին թուականը (1541) եթէ Կառպպետ
Սպիսկոպոսի մահուան թուին տարին չէ, մօ-
տիկ է շատ: Այդ տարին Վանքին Հայրա-
պետն է եղած տէր Յովհաննէս և Վանքին մեծ
ու փոքր միաբանները 26 կրօնաւորներ,
թող զսարկաւազն և զանտեան և զմզտե-
սիքն և զգործաւորքն: — Թ. Աղբար, Բ.,
էջ 364: Նաև Eu. Tisserant, Codices Ar-
meni, Romae, 1927, p. 21:

4. — Անտոն Արեհիսկոպոս, որդի
Տօնապետի. 1621 ին իր յասին հետեւալ
տեղեկութիւնները կու տայ Վարդան Քար-
տող. «Անտոն արհիսկոպոսն իմարտի-
չարու որ գնացեալ է ի Սերաստիա ի Ս.
Նշան Վանքն առջ աշխատեցաւ բազում ա-
սօք և անտի ի Թոփաթ շինեցաք Վանս Բա-
մարու որ է անարժամ թշկապն կողմայի և
Դամիանոսի և ետ իր հոգեոյն զյիշատակ
զՍ. Գիրքս ի հալալ արդեանց իւրոց...»:
— Զանդէս Ամս., 1924, էջ 123:

5. — Աստուածատուր Սպիսկոպոս, Ժա-
մանակը անձանթ. — Թ. Աղբար, Բ., էջ
361 և 369: Թեքեա 1623. — Նոյն, էջ 329:

6. — Տէր Միխայիլ, 1648, որուն Ժամա-
նակ կը վերանորոգուի երկրաշարժէն ա-
ւերուած Վանքը. — Թ. Աղբար, Բ., 362:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ. — Խարտաշարի Վան-
քին մշակութային արդիւնքներուն մասին
ևս քիչ բան հասած է մեզի: Կարապետ Շ-
պիսկոպոսի առաջնորդութեան շրջանին հա-
ւանաբար Վանքին մէջ գոյութիւն ունեցած
է դաստաւուն մը, նկատելով որ Յովսէփ
կրօնաւորը երկիցս կը յիշ տեղեկոս սկսա-
րանքը 1502 և 1516 թուականներուն: Միա-
բաններու բազմութիւնն ալ ոյժ կու տայ
այս ենթադրութեան: Գրչագրութեան աշ-
խատաւորներէն և արդիւնքներէն ծանօթ
են հետեւեալները.

Ա. — Ստեփանոս կրօնաւոր Գրիչ, 1434 ին
օրինակած է Մաեսոց մը. — Լ. Ս. Խաչիկ-
եան, Հիշատակարաններ, ԺԵ. Դար, Մասն
Ա., Երեւան, 1955, էջ 447:

Բ. — Գրիգոր Շպիսկոպոս Գրիչ, ծնողքը
Ելմելիք և Գոհար, Գեոօրգիյն Միխա-
րապետ, 1449 ին օրինակած է Աւեսարան
մը, Պետրոս Քաճանաչի համար. — Լոյս,
1906, էջ 862:

Գ. — Կիրակոս Արեղայ Գրիչ, 1497-
1511, աշակերտ Աւետիք Վարդապետի:
Խարտիչարայ Վանքին մէջ օրինակած է.

1. — Մայր Մաեսոց, 1497 ին. «առ ոտս
Ստեփաննոս քաջ բարեւոյապետի և իւր
եղբորորդոյն Յովհաննէս հայրապետին»:
— Թ. Աղբար, Բ., 305:

2. — Մաեսոց, 1511 ին, ընդ հովանեաւ
Ս. Կարապետին, Ս. Աստուածածինին և Ս.
Սարգսի զօրավարին. բոլորդիր. — Տաշ-
եան, Յուցակ, թիւ 123:

Դ. — Յովսէփ (Աբղ. Նաղաշ) Շպիսկո-
պոս Գրիչ, 1502-1541, ծնողքը Մար-
տիրոս — որ 30 տարի անտեսութիւն ըրած
է Վանքին — և Դշխոյ, Ուսուցիչները՝ Սի-
մէոն Վրդ. և Առաքել իրեղայ. առաջինէն
սորված է ծաղկելու՝ իսկ երկրորդէն գրելու
արուեստը: Թեքեա սխալ չէ նշյալեցնել իմար-
տիչարու Վանքին մէջ 1502 ին իբրեւ Արե-
ղայ, 1516 ին իբրեւ կրօնաւոր, և 1541 ին
իբրեւ եպիսկոպոս յիշուող Յովսէփ Գրիչը,
որուն ընդօրինակութիւններէն յայտնի են.

1. — Շարակնոց, 1502 ին օրինակուած.
— Տաշեան, Յուցակ, թիւ 209:

2. — Մաեսոց, 1516 ին, բոլորդիր. թուղթը
կոկաղն է տէր Թուօմայ, իր հոգեւոր օրգին.
— Tisserant, Cod. Arm., Romae, p. 21:

3. — Շարակնոց, 1529 ին. — Յուցակ
2եռ. էջ միածին, 1863, թիւ 1548:

4. — Աւեսարան, 1541 ին. — Թ. Աղ-
բար, Բ., էջ 364-5. S. Der Nersessian,
The Chester Beatty Library, A Catalogue
of the Armenian Manuscripts, Vol. I., Dub-
lin, 1958, p. 68:

Ե. — Գալուստ Գրիչ, 1550 ին օրինա-
կած է Շարակնոց մը, ընդ հովանեաւ Ս.
Կարապետի և Ս. Սարգսի. — Կիւլէսէրեան,
Յուցակ Հայ. 2եռ. Ազգ. Մատենադարա-
նին Հայոց ի Չալաթիա, անտիպ, էջ 1229:

Ն. ԵՊՍ. ԵՈՎԱԿԱՆ

ԵՐՈՒՍԱՂԵՍԻ «ՏԱԳՆԱՊ»Ը ԵՐԷԿ ԵՒ ԱՅՍՈՐ

ՀԵՌՈՒԳԻՐՆԵՐ՝ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԷՆ. —

Հայրիկ եւ Սուրեն Եպիսկոպոսներուն

6 Հոկտ. 1956

«Նոյասակայարմար կը նկատենք որեւէ քաղ չառնել մինչեւ եղիշէ Սրբազանի վերադարձը: Մեր փափաքն է որ ամեն զնով պահ պանուի ներքին համեմատութիւնը եւ խաղաղութիւնը»:

Օրհնութեամբ

ՎԱԶԳԷՆ ԱՌԱՋԻՆ

Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց

22 Հոկտ. 1956

«Կոչ կ'ընենք բոլոր Միաբանութեան անխախտ պահպանել ներքին միութիւնը եւ օրհնակները: Ոչ մէկ զնով պէտք չէ հրապարակ հանել ներքին վեճերը եւ նոր պառակտում: Հարցը կարելի է լուծել Տիրան Սրբազանի հետ հաշտութեամբ: Հաղորդեցեք Տիրան Սրբազանին մեր հրաւերը էջմիածին այցելութեան, լուսադպն եւ հիմնական կարգադրութեան համար»:

Օրհնութեամբ

ՎԱԶԳԷՆ ԱՌԱՋԻՆ

Վերոյիշեալ հեռագիրները առնելին չեն հրատարակուած «Սիոնի» մէջ, թէ ինչու, առիկա բացատրութեան չի կարօտիր: Ձեռն յարգուած Նոյնպէս Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի փափաքները: Հակառակ այս իրողութեան, Տիրան Սրբազանն ու իր խմբակը Վեհափառի փէշերուն փաթթուած, Նորին Ս. Օծութեան անունով խօսած ու գործած են, շրջուած ներկայացնելով բոլոր իրողութիւնները եւ իրենց եկեղեցական ու աշխարհական մեղսակիցներու միջոցաւ խարախելով Նորին Սրբութիւնը կատարուածներու նկատմամբ: Եթէ Նորին Ս. Օծութիւնը իր անհուն բարութեամբ պահ մը անդրադառնար Կ. Պոլսոյ թիզ մը հակայի թանձր ունայնամտութեան ու նենգութեան եւ միւսներու հոգիի մթին ցածութեան, որոնց յետոյ անդրադարձաւ, երբ Տիրան Սրբազանի խմբակը ամենադոյզն չափով չուզեց արժեւորել Նորին Ս. Օծութեան չորս հեռագիրներն ու խնդրանքները, Հոգի. Տ. Բարզէն Վրդ. ին Եպիսկոպոսական վկայական մը տալու առիթով: Մեր տրամադրութեան տակն են այդ հեռագիրները: Ընթերցողներուն կը թողունք եզրակացութիւնը թէ ո՞վ չէ հաւանդած Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին, Եղիշէ Սրբազանը թէ Տիրանն ու իր խմբակը, որոնցմէ մին յետոյ արքութեան պիտի արժանանար, յարգած լըլլալուն համար անշուշտ իր Պետին հրահանգները: Ասոնք զրպարտութիւններ չեն, ոչ ալ հէքեաթներ, այլ իրողութիւններ, որոնց թղթածրարը կը հանգչի Ս. Աթոռոյ Դիւանատան մէջ, կազմելով մարդկային անգիտակցի տխմարութեան եւ երջանիկ ունայնամտութեան լաւագոյն վաւերագրութիւնը: Այս իրադարձութիւններու ակնարկութիւնները պիտի չուզէինք ընել հոս, եթէ անհրաժեշտ լըլլար վանել սաղարանքի եւ ոմիրի այն չարաշուք արարքները, որոնք արեւու լոյսին պէտք է գան, անգամ մը եւս խայտառակելու համար անոնց ստաշաղախ հեղինակները: Արեւու լոյսին պիտի գան մանաւանդ Կ. Պոլսոյ մեծ խրատատուին անվայել արտայայտութիւնները, հանգուցեալ Դէորդ Զ. Կաթողիկոսին դէմ: Ձեռք խօսիր իր կեցուածքն մասին, երբ մէկ կողմէ կը սպառնար վերաքննութեան ենթարկել Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին վճիռը, երեք կարգալոյժներու առիթով, միւս կողմէ ողորմուկ ծայնով կը խնդրէր Եղիշէ Սրբազանէն որ բարեխօս ըլլայ Վեհափառ Հայրապետին մօտ եւ փրկէ

զինքը այն դժուարին կացութիւնէն, զոր ինք իր անհուն իմաստութեամբ ստեղծեր էր իր շուրջը՝ Այդ օրերուն եղիշէ Արքեպս.ը զթագ անճար մարդուկին եւ դարմանուեցաւ եղածը: Էջմիածնի Դիւանատան մէջ անշուշտ կը պահուին Կ. Պոլսոյ հակային այն երեք հեռագիրները, որոնցմով այս նոր Նախօրէնը կը սպառնար չճանչնալ Էջմիածինը, եթէ օրուան Կաթողիկոսը չխոնարհէր իր առջեւ:

Անթիլիասի եւ Երուսաղէմի տագնապնեռու մէջ իր ցոյց տուած անհարկի փութկոտութիւնը եւ զանոնք ներկայացնելու եղանակին մէջ դրած իր ստեղծ եւ կեղծելու «բարի կամքը», զլիւս պտոյտ տուող համեմատութիւններու կը հասնի, զգուանք պատճառելու չափ բոլոր անոնց՝ որոնք իրազեկ կը դառնան իրողութեան: Յետոյ երբ անդրադառնանք Յորդանանի արքային դրած մսնեղուկ եւ իր ստեղծանքին միայն անպատուութիւն բերող սողոսկուն խնդրագրերուն, այդ առիթով յայտնի պիտի ըլլայ նաեւ իր սիրաբանութեան բուն նպատակը Թուրքիոյ վարիչներուն հետ, որոնց շնորհիւ միամտօրէն կը կարծէր թէ պիտի կրնար կարգադրել մեծ վտարուողին հարցը: Ողբամ զքեզ հայոց աշխարհ: Այլեւս աւելորդ է բսել թէ ապուշութեան եւ անկարողութեան աստիճան մը կայ ուր այս կարգի եղկելիները միայն կը փորձեն հասնիլ, անպատուելով ինքզինքնին օտարներու առջեւ, իրենց անծին անպատասխանատու անճշտութեամբ եւ իրենց խելքին քստմնելի դատարկութեամբ:

Պայքարելու երեք կերպեր կան: Կ'ըսէ Մաքիավէլի, մէկը օրէնքի ուժով, ասիկա կերպն է մարդկային արարածներու, միւսը ուժի միջոցաւ, ասիկա կերպն է զօրաւոր անասուններու, իսկ երրորդը սուտի եւ կեղծիքի զէնքերով. այս վերջին կերպին կը դիմեն ապակահած հոգիները, այսինքն անոնք՝ որոնք զուրկ են մտքի եւ մարմնի ուժերէն եւ քայելու տեղ սողալ գիտեն միայն:

ՊԱՏԱՆԿԱՆԵՐԸ ԵՂԻՇԷ ՍՐԵԱԳԱՆԻ ՊԱՏՈՒՄԱՐԿՈՒԹԻՒՆ. — «Արին»ի ստաբարբառ հաղորդագրութիւնը եղիշէ Սրբազանի փիլոսոփայութեան պատճառը կը նկատէ այս վերջինի մանայն Հայոց Կաթողիկոսի ազդարարագրին անասացած չըլլալը: Յետոյ միամիտ չարութեամբ կ'աւելցնէ թէ «մինչ այդ, Վեհափառին իմաց տրուեցաւ որ Միաբանութեան մէջ եղիշէ Սրբազանը Միաբանութիւնէն արտաքսելու առաջարկ կայ: Վեհափառը սպասեց այդ առաջարկի կրիսն»:

Ունեւմուտ րնթերցողին կը թողունք այս ասորական ապուրէն հատիկներ հանելու աշխատանքը: Եթէ եղիշէ Սրբազանը մանայն Հայոց Կաթողիկոսի հրահանգներուն չհնազանդելուն համար ստաբալ իր պատիժը, Նորին Ս. Սծութիւնը ինչո՞ւ պէտք ունեցաւ սպասելու որ եղիշէ Սրբազանը վտարուէր Միաբանութիւնէն: Եթէ Նորին Ս. Սծութիւնը ինքզինքը իրաւասու եւ զօրաւոր չէր զգար առանց այս արտաքսումին տալու իր պատժաւճիռը, ինչո՞ւ վերջնագիր կը դրկէր: Միաբանութիւնէն վտարուելէն յետոյ, եղիշէ Սրբազանը կը դադրէր այլեւս Ս. Սծոյ շահերուն դէմ գործելու իրաւասութեանէն, հետեւեալ ինչո՞ւ պատիժը: Ի՞նչ կապ կար վերջնագրին եւ արտաքսումին միջեւ: Առջի ճիշդ պիտի ըլլար ըսել զուցէ, թէ պատժագիրը Երուսաղէմէն կը խնդրուէր թէ ո՞ւր Էջմիածնէն կը թնկալուէր: Այս առեղծուածին ճշգրիտ լուծում գտնելէն յետոյ միայն կարելի կ'ըլլայ եզրակացնել թէ լեզբու յանձնումը պատրուակ էր թէ պատճառ:

Այս հանելուկի լուծման համար պէտք չունինք դիմելու Տիրան Սրբազանի փառաբանին մեզի մտերմօրէն ըսածներուն, ոչ ալ Կ. Պոլսոյ դաւադրի Էջմիածին զրկած նամակներուն, ոչ վարձուած բազմաթիւ եկեղեցականներու դիմումագրերուն, ոչ ալ երուսաղէմի Միաբանութեան տասնչորս վարդապետներու եւ կարգ մը աշխարհականներու պահանջագրերուն: Այդ բոլորը պիտի չյաջողէին մանայն Հայոց Վեհափառին ստորագրել տալ եղիշէ Սրբազանի պատժագիրը, եթէ անիկա երկու տարիներ առաջ, Նորին Ս. Սծութիւն Վազգէն Ա. տակաւին կաթողիկոս չեղած, վճռուած չըլլար արդէն...: Վերոյիշեալ դաւադիրներէն թող ոչ որ պարծնայ թէ իր շնորհիւ կամ իրենց բոլորի գործակցութեամբ կը յաջողէր պատիժը, ինչպէս նոյն այդ բոլորի միջնորդութեամբ կարելի չեղաւ երկարաձգել տալ պատիժը, երբ Նորին Ս. Սծութիւնը զգաց զայն վերցնելու անհրաժեշտութիւնը:

Աւելին չենք ուզեր ըսել, միայն կը հիանանք «Սիոն»ի հաղորդագրի նարտարամրտութեանը վրայ, որ կը փորձէ իր փառած կամուրջին վրայէն անցնել տալու կամաւոր մեղսակիցներու թնփօրին հետ նաեւ անոնք՝ որոնք շատ լաւ գիտեն Հռոմ տանող բոլոր նամբաները, արքայական կամուրջներովը միասին:

Բայց մանաւանդ ուշագրաւ է Հաղորդագրութեան այն լրբարանութիւնը, ուր կ'ըսուի անամթաքար թէ «Բեթլեհէմ փոխադրուելու կապակցութեամբ Տէրտէրեան եպիսկ. հակառակ իր իսկ գրով յայտնած «հնազանդութեան» Վեհափառ Հայրապետի «հրահանգներուն», շարունակեց գործնականապէս «անտեսել» Հայրապետական հրահանգները»: Իսկ թէ այս առիթով մենք ինչ գրեցինք նախ Վեհափառ Հայրապետին եւ ապա «Սիոն»ի ստախոսին, ահաւասիկ: —

«Ձերդ Վեհափառութեան պատճառը ստանալէս. անմիջապէս յետոյ, գրեցի Տիրան Սրբազանին քէ պատահաս եմ Բեթլեհէմի Ս. Մենդեան Հայոց Վանք երբայտ, համաձայն Ձերդ Ս. Օծուքեան իմ նկատմամբ տնօրինած պատիժին: Առաջին նամակիս պատասխանը ինձի եկաւ երեք ժամբեր վերջ միայն, նոր պատճառով մը եւ իր կողմէն խմբագրուած նոր հրահանգներով: Սրբազանը նամակով մը Տիրան Սրբազանին գրեցի քէ Վեհ. Հայրապետի պատճառով ինձի եղած հրահանգներէն դուրս որեւէ հրահանգ չեմ ընդունիր, հետեւաբար բարի ելիք կարգադրելու սենեակս եւ տեղեկացնելու ինձի: Տակաւին մինչեւ այսօր Տիրան Սրբազանը որեւէ կարգադրութիւն ընել չէ ուզած, ով գիտէ յետին ինչ մտածումներով: Տիրան Սրբազանը, Վեհափառ Տէր, չուզեց իմ Բեթլեհէմ երբայտ, որպէսզի կարենայ աւբասանել զիս իբրեւ հետեւ եւ անհնազանդ, երբ այս ուղղութեամբ չէ գրած արդէն, որովհետեւ շատ լաւ կը ճանչնամ իր ինչ ապրանքէ ըլլալը: Սակայն ուրախ եմ եւ մխիթարուած այս կորսնակէս մէջ՝ որ Ձերդ Վեհափառութիւնը իմաստուն կերպով կ'ըսէ կեռել պարտաւորեալ, մակաբերելով նիւթուած դաւադրութիւնը»:

Ամսաւ, 16 Սեպտ. 1957

Իսկ ըողորի հեռագիրը Նորին Ս. Օծութեան, իր պատճառները ընդունելէս յետոյ, որուն կ'ակնարկէ «Սիոն»ի հաղորդագրութիւնը, հետեւեալն է: —

«Վեհափառ Տէր,

Մանրակէիս ամբաստանութիւններու ներքեւ չեմ, աշխատ ուրիշներու ըսածն է, ընդհակառակն, ամբաստանողի դերով կը ծանփմ պայմանս, օրինական Տիրան Սրբազանի աւ իր խմբակին դէմ: Իմ բարոյական կենցաղս խոցելի չէ, երբ մանաւանդ կ'ըսուի զարմուկ զիս ամբաստանող ամբարոյականներու հետ: Ես բնաւ անհաւատարմ եղած չեմ Մայր Աթոռին եւ իր Պետին նկատմամբ եւ չեմ կրնար ըլլալ: Ես բնաւ հակառակ շարժած չեմ Սրբոց Ֆակոբեանց նուիրապետութեան եւ եղբայրութեան շահերուն, ընդհակառակն, դաւաւոր այդ ժառանգութեան աւանդութիւնը, օրհնէր եւ կարգուստարք չարաչար ոտնակոխ ընդունելուն դէմ է որ կը ծառանամ: Իմաստամբ միջոցաւ իմ բարձրացուցած բոլորս աւրիք բան չէ, բայց պատշաճութիւնը իմ մարդկային եւ բարոյական իրաւունքներուն եւ եկեղեցականի արժանապատուութեանս, որոնք ոչ մէկ բանի հետ կը իրջիմ փոխանակել: Ապագան ցոյց պիտի տայ, Վեհափառ Տէր, քէ որուն է իրաւունքը: Աստուծոյ կը թողում արդարութիւնը, զայն ամուր կերպով բռնել յետոյ»:

Այս առիթով կը գրէի նոյնպէս Տիրան Սրբազանին. —

«Հոգեւոր Տ. Վազգէն Արքեպիս միջոցաւ ստացայ Ձեր լրկած հայրապետական վնիւր: Շնորհակալութիւն քէ՛ Նորին Ս. Օծութեան եւ քէ՛ Ձեզի: Միայն քէ պիտի ուզի գիտնալ քէ Բեթլեհէմի Վանքին մէջ ո՞ր պիտի ըլլայ իմ բնակութեան վայրը եւ ինչ պայմաններու մէջ: Շնորհակալ պիտի ըլլայի երբ այս մասին անհրաժեշտ ու ճշգրիտ տեղեկացնէիք»:

Այժմ ընթերցողին կը թողունք հզորակացութիւնը թէ մե՞նք թէ իրենք իրապէս անտեսած են Հայրապետի հրահանգները:

(Շարունակելի՛ 5)

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳԱՒԱԶԱՆԻ

ՏՇԻԶՈՒԹԻՒՆ

23 Հոկտ. 1960ին, Կիրակի երեկոյեան ժամերգութենէն ետք, Հոգւ. Տ. Պաւլոս եւ Օնան Աբեղաները Նորին Ամեն. Պատրիարք Ս. Լորմէն ընդունեցին Վարդապետական գրաստանի իշխանութիւնը:

Երկուքն ալ, հաւառակ իրենց երիտասարդ օտրիին, վարած են ու կը վարեն պատասխանատու պատշոններ: Հոգւ. Տ. Պաւլոս Վրդ. Սահակեան այժմ կը վարէ Ամմանի եւ Արեւելեան Յորդանանի հոգեւոր հովուութիւնն պատշոնը, իսկ Հոգւ. Տ. Օնան Վրդ. Գապագեան՝ Ս. Արքուդոյ Աւագ Թարգմանի պատշոնը:

ԿՆՆՍՈՒԹԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒՆ

ՀՈՒՇ. Տ. ԳԻՏԻԹ ՎՐԴ. ՍԱՀԱԿԵԱՆ Ծնած է Նուստայիւ, 1935ին: Յաճախած է նախ Ս. Թարգմանչաց Վրժ.ի Նախակրթարանը, ապա Նուստայիւի Terra Sanctaի դպրոցը: 1951ին կ'աւակտեքի Ժառ. Վարժարանի եւ ապա Ընծայարանի: 15 Օգոս. 1954ին կը ձեռնադրուի Սարկաւազ, իսկ 23 Յունիս 1957ին ալ կուսակցոն Քահանայ: Վարած է Ամմանի Հայոց Հոգեւոր Տեսչի պատշոնը: 1957-58, ապա Կիւլպէնկեան Մասնադպարանի եւ Ս. Արքուդոյ Տպարանի Տեսչութեան ղոյգ պատշոնները: 1958-60 դասեր աւանդած է քե՛ ժառնգ. եւ քե Ս. Թարգմանչաց վարժարաններու մէջ: 1960ին ընտրուած է սնդան Պատժ. Տնօրէն Ժողովոյ: Վարած է եւ կը վարէ Ռոնպէս Ս. Տեղեաց Դիւանի եւ Միաբ. Ընդհ. Ժողովոյ անենադպրութեան պատշոնները:

ՀՈՒՇ. Տ. ՈՂԱՆ ՎՐԴ. ԳԱՊԱՔԵԱՆ Ծնած է 1935ին՝ Հալէպ: Աւակտեքած է նախ իր ծննդավայրի Վարդանեան եւ Մեսրոպեան կրթարաններուն, ապա Կիւլպէնկեան ազգ. երկսեռ վարժարանին: 1951ին Նուստայիւ գալով ընդունուած է Ս. Արքուդոյ Ժառանգ. Վարժարանը, որուն Բաւանջայ ընթացքը աւարտելէ վերջ 10 Սեպտ. 1955ին ձեռնադրուած է Սարկաւազ, իսկ 23 Յունիս 1957ին ալ կուսակցոն Քահանայ: 1958ին միջնած է

Իստայիլ, վարելով նախ Հայճայի ապա Նուստայի սեպական եւ հոգեւոր հովուութեան ղոյգ պատշոնները: 1960ին ընտրուած է սնդան Պատժ. Տնօրէն Ժողովոյ եւ ապա Թարգման եւ Հիւրընկալ Ս. Արքուդոյ:

«Սիրոն», այս ուրախ առիթով, յանուն Ամեն. Ս. Պատրիարք Լօր եւ բովանդակ Միաբանութեան, իր արտային շնորհաւորութիւնները կը յայտնէ շնորհընկալ ղոյգ վարդապետներուն, մաղթելով որ իրենց ընդունած դասաւանդը միշտ ծաղկեալ մնայ իրենց ձեռներուն մէջ:

Գաւազանի իշխանութեան սրէլութենէն ետք, Ս. Պատրիարք Ուրար կ'երլու արտօնութիւն տուաւ Ժառ. Վարժարանի սաներէն Տրց. Գարեգին Շիրվանեանի, Տրց. Հայրապետ Թօփալեանի, Տրց. Հայր Գարապէտեանի եւ Տրց. Յովնանէն Այվազեանի: Զորսն ալ արդէն, Ս. Արքուդոյ 6 Սարկաւազներուն հետ, սկսած են հետեւիլ Ընծայարանի դասընթացներուն:

ԴԵ. 2 Նոյեմբերին, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայր, Պատրիարքարանի դահլիճին մէջ, լանջախաչ կ'երլու արտօնութիւն եւս տուաւ Հոգւ. Տ. Տ. Պաւլոս եւ Օնան վարդապետներուն:

Ե ԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ - ԲԵՄԱԿԱՆՔ

● Կիր. 2 Հօկտ. — Ս. Պատրարքը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամասերուն մէջ, Ժամաբարն էր Հոգւ. Տ. Յակոբ Վրդ. Վարդանեան:

● Ուր. 7 Հօկտ. — Վարդապետ Նախատեսակը պաշտուեցաւ Հղատոց Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ մէջ, Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Ասողիկ Եպս.:

● Շբ. 8 Հօկտ. — Ս. Գեորգայ գորավարին: Ըստ առօրեայ թան, Ս. Պատրարքը մատուցուեցաւ Հղատոց Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ մէջ, Ժամաբարն էր Հոգւ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զվլանեան: Քաւրոզեց Հոգւ. Տ. Յովսէփ Վրդ. Մամուր, ընտրան օւնեւալով օրուան ճաշու Աւետարանէն. Ձեռն ու է ինչ ծածուկ որ ոչ յայտնիքի, ընելով նաեւ պատմականը եւս ինչ եկեղեցւոյն Հղատի եկեղեցւոյ հիմնադրութեան: Ս. Պատրարքէն եւս Միաբանութիւնը պատուաբերուեցաւ Հղատոց Հոգւ. Տեսչին: Երկուստեք թափօրեանուն Նախագահեց Գերշ. Տ. Ասողիկ Եպս. Հազարեան:

— Կէտրէ վերջ, վաղուան վարդապետ Ս. Խաչի տօնին առիթով, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, ի գլուխ Միաբանութեան, շնորհաւորութիւն մատուցեց ղոյգ Ս. Յարութեան, շնորհ, որ Նախագահեց

մեր վերնամասերն մէջ պաշտուած ժամերդու-
թեան և նախատեսակին, և վերադարձաւ Պատ-
րիարքարան պաշտօնական զեւթքով: Ապա կա-
տարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելու-
թեան հանդիսաւոր թափօր Ս. Թարութեան Տա-
նաբէին ներս: Թափօրացեան էր Հոգշ. Տ. Յովսէփ
Վրդ. Մաւօր:

● Կիր. 9 Հոկտ. — Տօն Վարդապ Ս. Խաչին:
Գիշերային և առաւօտեան ժամերգութիւնները
պաշտուեցան Ս. Թարութեան Տանաբի մեր վեր-
նամասերն մէջ: Ապա, Գերշ. Տ. Հայրիկ եպս.
Ասլանեան մատոյց սրուան հանդիսաւոր Ս. Պատ-
րարգը Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ, շաբա-
թային առջև, Գերշ. Տ. Նորայր եպս. ի նախա-
ղահութեամբ, կատարուեցաւ ճշարտագետական
Մաղթանք՝ Ն. Ս. Ոծութիւն Տ. Տ. Վաղգէն Ա.
Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի օծման նոր տարե-
դարձին առթիւով:

● Եր. 1. Հոկտ. — 72 աւսկերտացի Քրիստոսի:
Ս. Պատրարգը մատուցուեցաւ Մայր Տանաբի
ներքին գաւթին մէջ՝ Ս. Գեորգայ սեղանին վրայ,
ժամարան էր Հոգշ. Տ. Կիրեղ Վրդ. Գաբրիէան:

● Կիր. 16 Հոկտ. — Ս. Պատրարգը մատուց-
ուեցաւ ի Ս. Թափօր: Ժամարան էր Հոգշ. Տ.
Օնան Արք. Գաղապեան: Քարոզից Գերշ. Տ. Նո-
րայր եպս. Պողարեան, ընտան աւանդաւոր օր-
ուան ձեռն ընկերացեալներէն Վերնեցէք զանձինս
մեր, եթէ կայցէ՞ք ի նոյն հաւատան:

● Ուր. 21 Հոկտ. — Թարգմանեաց հանդիսա-
ւոր նախատեսակը պաշտուեցաւ Մայր Տանաբին
մէջ, Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Սուրեն Արքեպս.
Քէմանեան:

● Եր. 22 Հոկտ. — Ս. Թարգմանեաց վարդապե-
տացի մերոց (Տօն պաղպիճի եւ եկեղեցական): Օրուան
հանդիսաւոր Ս. Պատրարգը Մայր Տանաբի Առաջ
կրկնին վրայ մատոյց, ըստ ժողովութեան,
Կիւլպ. Մատենադարանի Տնօնչը՝ Հոգշ. Տ. Անու-
շաւան Վրդ. Ձըշանեան, և քարոզից՝ ընտան
աւանդաւոր զորք զարգարեցին տնօրինաւոր զի-
մաստս անեղին, համոզուող անդրադառնալով
Թարգմանչի Հայրերէն իւրաքանչիւրին կհանքին
ու գործունէութեան, իստ ընկալաւ տնօրինա-
ւորեան, Ս. Պատրարգէն եւք կատարուեցաւ հո-
գեհանգստեան հանդիսաւոր պաշտօն՝ Ս. Սթոռոյս
մեծանուն իսրերբար Գալուստ Կիւլպէնկեանի իր
Տէրիւնը և ծնողաց հոգիներուն համար, նախա-
ղահութեամբ Գերշ. Տ. Սուրեն Արքեպս. ի:

● Կիր. 23 Հոկտ. — Ս. Պատրարգը մատուց-
ուեցաւ ի Ս. Թարութիւն, մեր վերնամասերն մէջ:
ժամարան էր Հոգշ. Տ. Կորիւն Վրդ. Մանուէրեան:

● Բշ. 24 Հոկտ. — ՄԱԿԻ Հիմնադրութեան
15րդ Տարեդարձին առթիւ, Կ. Կ. 9.30ին, Ս. Թա-
կորեանց Մայր Տանաբին մէջ կատարուեցաւ Գո-
հարանական Մաղթանք՝ հանդիսապետութեամբ
Ամեն. Ս. Պատրարք Հօր. Եր խօսեցաւ յիշեալ
կաթողիկոսութեան կատարած մարդկօրէն գոր-
ծերուն ու առաջադրած վսեմ ու ազնիւ սկզբ-
բուն քննրու մասին: Ներկայ էր ժողովօրդի
ստորար քաղաութիւն մը, ինչպէս նաև Ս. Թրգմ.
Վարժարանի բովանդակ ուսանողութիւնը:

● Եր. 29 Հոկտ. — Ս. չորից Աւետարանեաց առ-
նին առթիւ, Ս. Պատրարգը մատուցուեցաւ Ս.
Թարութեան Տանաբի գաւթի՝ Ս. Թով. Աւետա-
րանչի հայապապական ժամարան մէջ: Ժամարան
էր Հոգշ. Տ. Մալոյց Վրդ. Բարիլուսեան:

● Կիր. 30 Հոկտ. — Ս. Պատրարգը մատուց-
ուեցաւ ի Ս. Թափօր: Ժամարան էր Հոգշ. Տ. Գ.
Գեորգ Վրդ. Նազարեան:

● Բշ. 31 Հոկտ. — Ս. Յովսէփ Աստուածաճո-
տեան առթիւ, Ս. Պատրարգ մատուցուեցաւ
Գեթեմանի Ս. Աստուածածնայ Տանաբին մէջ,
Հայր Թովսէփի գերեզմանին վրայ, ըստ ժողով-
ութեան, պատարանակալին էր Տանաբին Տնօնչը՝
Հոգշ. Տ. Կորիւն Վրդ. Մանուէրեան:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

● Կիր. 9 Հոկտ. — Առաւօտեան ժամը 10ին,
Գերշ. Տ. Առաջիկ եպս. Նազարեան և Հոգշ. Տ.
Գեորգ Վրդ. Նազարեան ներկայ գործունեան
Գերլիին եպս. Գերշ. Տ. Օթթ Տիպէլիտեան կողմէ
Բրթթի Քաթար Մալիկ Ս. Գաղապեա Լուստրական
եկեղեցւոյ Պետ նշանակուելու հանդիսութեան,
իւրեք եկեղեցւոյն մէջ:

— Նոյն օրը, Գերշ. Սրբազանն ու Հոգշ. Հայրը
ներկայ եղան ի պատիւ նոր Բրթթիին տրուած
Թշապեղութիւն:

● Բշ. 10 Հոկտ. — Գաղաքի Ամերիկեան
Ընդհ. Հիւպատոսը, ընկերակցութեամբ Հիւպա-
տոսարանի բարձրատիկան պաշտօնեաներու,
այցելութեան եկաւ Պատրիարքարան:

● Գշ. 11 Հոկտ. — Ամեն. Ս. Պատրիարք
Հայրը, ընկերակցութեամբ Տիար Գ. Հինգիւնի,
ներկայ գործունեաց Երաւասղէմի Վոնմ. Գաղա-
քապետին հորմէ, ի պատիւ Անգլիայէն ժամա-
նած Սէլիք ձօնի Ապստանեան, Ամպաստոր
պանդօկի մէջ տրուած ճաշկերոյթին՝ սրուն կը
նախագահէր Նորին Բարձր. Գահաժառանգ Իլիան
Մուսամէլտ:

— Կէսօրէ վերջ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը,
հետո աւանդաւոր Հոգշ. Տ. Օնան Արք. և Տիար
Կարպիս Հինգիւնի, ներկայ եղաւ քաղաքի
Սէլիք ձօն նորահասոյց Ազնաւորութեան թացման
հանդիսութեան:

● Ուր. 14 Հոկտ. — Կ. Վ., Գերշ. Տ. Առաջիկ
եպս. և Ամանի Հովիւ Հոգշ. Տ. Դանիէ Արք.
Ջարքա մեկնելով ներկայ եղան հանգց. Վարչապետ
Հազար Մէնէլիք քառասունքի քաղաքիցին:

● Գշ. 18 Հոկտ. — Ս. Ռախիս Միաբան
Եւրոպային Արեւելքի Կաթիլ. Պատուիրակ Գերշ.
Տ. Ասողիկ եպս. Նազարեան, որ տարւոյս սկիզ-
բէն ի վեր կը գտնուէր Ս. Աթոռ, վերադարձա-
ւոր պաշտօնադրուելու Կալիպաթ:

● Գշ. 25 Հոկտ. — Պաղաքի Բրիտանական
Ընդհ. Հիւպատոսը պաշտօնական այցելութիւն
տուաւ Պատրիարքարանին:

● Եր. 5 Նոյմ. — Տպարանի Տնօնչը Հոգշ. Տ.
Վրթանէս Արք. Գալայնեան Ս. Աթոռ վերադար-
ձաւ Մարտիկէն, քառամեայ արձակուրդէ ետք:

**«ՍԻՈՆ»Ի ԽՄԲԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆԸ
ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ԱՏԱՑԱԾ ԵՆ ՀԵՏԵՒԵԱԼ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ**

Ս. Գրիգորիան կը նուիրէ իր գործերէն հետեւեալները. —

- ա) Հայոց Պատմութիւն (Ման Ա., Դ. Տպագրութ.) — Թէհրան, 1959;
- բ) Հայոց Պատմութիւն (Ռուբինեանց անկուտից յինչ և մեր օրերը) — Թէհրան, 1956;
- Մարդկային — Մերուժան Պարսամեան: Նուէր Մկրտիչ Պարսամեանէ: Փարիզ:
- Մարմնեգութիւն — Հեղինակ և նուէր ըստ նախորդին: Փարիզ, 1919:
- Ժամագիրք — Տպ. Ամենափրկչեան Վանուց, Նոր-Ջուղա, 1950:
- Ինչո՞ւ Կը Քննադատենք (Գ. Դր.բ) — Մ. Տիգրանեան (նուիրաւ): Լուս Անճէլըս, 1960:
- Քառասունակ Առաջ Պատմագրեանի Նրաժեսակուն-Կրթական Գործունէութեան — էջ 16,
- Եկեղեցական Տիսան Իեմքեր — Վեր. Մ. Հ. Մարկանեան: Մարտիլ, Մատենաշար «Բան».
- Մեծ Փրկութիւնը — Վեր. Տիմոթէոս Թ. Զօրպանեան: Պէյրութ: [Բերթի, 1960:
- Արքեպիս, Տերը Կուզայ — Վեր. Տ. Թ. Զօրպանեան (նուիրատու): Պէյրութ, 1958:
- Ռո՞ւ Ներմա — Հեղինակ և նուիրատու ըստ նախորդին: Պէյրութ, 1960:
- Ինքնավար Հայաստան — Ս. Սապահ-Գիւլեան: Նուէր Արսէն Տէպպաղեանէ: Գահիրէ:
- Պատասխանատուները — Հեղինակ և նուիրատու ըստ նախորդին: Փրաճիտէնս, 1916:
- Սօց. եւ Հայրենիք (Պրակ 2) — Հեղինակ և նւրա. ըստ նախորդին: Փրաճիտէնս, 1916:
- Յուժամանեան 30ամեայ Տօնակատութեան Ս. Սահակ-Մեծոպ Հայց. Առաք. Ս. Եկեղեցւոյ — Րիւլի, Գալիֆօրնիա, 1924—1954: [Կ. Պոլիս, 1891:
- Կարգութիւն կամ Նոր Քերականութիւն Հայերէն (Թ. Տպագրութ.) — Ա. Մ. Գարազանեան:
- Աղիգեկովի Շրջանի Կուլտուրայի Հուժարանները — Հ. Եղիազարյան: Երեւան, 1955:
- Եղիեի վարդանանց Պատմութիւնը — Դր. Ե. Տէր-Մինասեան: Նուէր Պետրոս Սրկ. Պէրպէրեանէ: Երեւան, 1958:
- Մեր Իրաւունքները եւ Պահանջները — Զարմար Քիւթնեքեան: Նուէր Ա. Սալմաղիանէ:
- Մեր Համես Թելադրումները — Հեղինակ և նւրա. ըստ նախորդին: [Փարիզ, 1958:
- Տրգեցողութիւն Հայց. Ս. Եկեղեցւոյ (Հայերէն և Անգլիերէն) — Տիգրան Պարսամեան:
- Նուէր Մայմի Ս. Թովհ. Մկրտիչ Եկզց. Միսական Ուսուցիչէն: Մայմի, 1958:
- Պատարագամտոյց կամ Խորհրդատեւ Ս. Պատարագի (Հայերէն և Անգլիերէն) — Նուէր Ժ.
- Միտաքեանէ (Լոնտոն): Հրատ. Մեծ Պոսթընի Ս. Ստեփաննոս Եկզ. Հոգաբարձու:
- Գրացուցակ Համազգային Գրասան — 1960 (Յուլիս): [Թեան: Պոսթըն, 1960:
- Վերաց Հայ Եկեղեցական Նրաժեսութեան (Դր.բ Ա. և Դր.բ Բ.) — Ուաշինգ. Տէտէեան
- (նուիրատու): Վիննեպի, Ս. Ղազար, 1957:
- Ժամեքութիւն եւ Երգեցողութիւն Ս. Պատարագի — Ներսէս Թ. Նուրադէրեան: Տպագրիչ — Հրատարակիչ Յակոբ Արքանաւիան (նուիրատու): Իսթանպուլ, 1960:
- Գահիրէի «Հայ Մշակութի Իարեկամներ»ու Վարչութիւնը կը նուիրէ Ա. Օրագի Միջնադարեան Հայ Ճարտարագիտութիւնը, Հայերէն, Պարսկերէն, Անգլիերէն և Արաբերէն առանձին հատորներով:

تصدرها — بطريكية الارمن الارثوذكس المدير والمحرر المسؤول — صاحب النياقة الاسقف هاكازون أبراهيميان
نوفمبر ١٩٦٠ تطبع في مطبعة دير الارمن — القدس العدد ١١

Գաղսնի Ոստիկանական Տասը Պատմումները՝- Թրգմ. Պարզ և Ն. Տարագճեան (նւթ.),
Ս. Կիւլէմէրեան կը նուիրէ 36 Անգլերէն և Յիւնսերէն գիրքեր: [Հալէպ,
Բ. Ք. Թումանեան կը նուիրէ իր 18 գիրքերը (իր հեղինակութիւնները):
Կիլիկիոյ Հայ Թաւառներու Ոսկեղրամները - Զ. Պատկեան (նուիրատու): Սրտաւառպ-
ուած «Հանգէ» Ամսօրեայի Ենթր.-Մարտ 1960ի թիւէն:

Դեպի Անգլիոյ - Հերմիէ Գալուստեան (նուիրատու): Իսթանպուլ, 1960:
Առաջնորդ Գաղղիներէն Լեզուի (Ա. Տարի, Տարրական Դասընթացք) - Հ. Գէորգ Վ.
Փանդիկեան: Նուէր Պ. Լէփէճեանէ: Վիեննա, Միթթարիան Տպ., 1921:
Սրիւն Ճամբան - Անահիտ Վան (նուիրատու): Իսթանպուլ, 1960:
Անտոյի Կամուրջը - Ճէյմս Ա. Միշէլ, Թրգմ. և նւթ. Ե. Քամառ: Պոսթըն, 1958:
Ծաղկեփունջ (Պատմութեան Օտար Հայրերի քննարկ) - Թրգմ. և նւթ. Ըստ Նախորդին,
Պոսթըն, 1956:

Ծաղկեփունջ Բարոյալից Պատմութեան (Թ. Պրակ) - Մատենաշար ՏՃԿԻ Թիւ 9,
նուէր նուազար Դրատունէն: Պէյրուս, 1960:
Հասրնի Պատմութիւններ Հայ եւ Օսար Կեանքի - Վեր. Ժ. Կ. Պարսումեան (նուիրատու):
Պէյրուս, 1960:

Դասախօսութիւններ Ի Վերայ «Լիակատար Աստուածաբանութիւն» Հատոր Ա. Աստուած -
Պալի Գէորգ Պալեան (նուիրատու): Պէյրուս, 1960:

(Շարունակելի)

ՄԱՐԼՈՅ ՏԱԿ Է՛

ՄԱՆԵՐ ՅՈՒՑԱԿ ԶԵՌԱԳՐԱՅ

ՄՐԻՈՅ ՅԱԿՈՐԵԱՆՑ

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՀԱՅՈՐ

Կազմեց՝ ՆՈՐԱՅՐ ԵՊՍ. ՊՈՂԱՐԵԱՆ

ՀՈՒՑՈՎ ԼՈՅՍ ԿԸ ՏԵՄՆԷ՛

Օ Ր Ա Յ Ո Յ Ց

1961

ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

(ԸՍՏ ՇԻՆ ՏՈՄԱՐԻ)

Էջ՝ 176

Գին՝ 100 Ժիւ